بزاڤی نەتەوەیی کورد لە ڕوانگەی سیاسییەوە

و چەند وتاری پێوەندیدار

بێهزاد خوشحالی

وەرگێڕان:

ئەفراسیاب گرامی

Afrasyab.g@gmail.com

www.amrojane.blogspot.com

سەرچاوە: بلاڤۆکی کوردستان، ئۆرگانی خوێندکارانی کوردستان

http://www.bkhreference.blogfa.com

پێشکەشە بە

ڕۆحی نەتەوەیی کورد

پێشەوا قازی محەممەد

پێرست :

. پەیڤ:

. پێشەکی وەرگێڕ

. بەرایی باس:

. راپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری

. راپەڕینی سمکۆ شکاک

. راپەڕینی شێخ مەحموود بەزنجی

. راپەڕینی شێخ سەعید پیران

. راپەڕینی مەلا مستەفای بارزانی

ــ پێشەوا قازی محەممەد و کۆماری کوردستان

ــ گرنگیی ژیۆپۆلتیکو ژیۆئیستراتیژیکی کوردستان

ــ کورتەباسێك لەمەڕ رەوشی کوردەکان لە سوریە

پەیڤ:

خوێنەری هێژا!

ئاوڕدانەوە و خوێندنەوەی بارودۆخی سیاسی و ڕەوتی مێژوویی گەلی کورد ڕوانگەیەکی ژیرانە و خوێندنەوەیەکی قووڵی دەوێ کە بتوانێ نێواخندۆزی هەموو لایەنە مێژوویی و سیاسییەکانی بزووتنەوەی کورد لە خۆ بگرێت و بیخاتە بەر ڕاقە و لێکدانەوەوە. گومان لەوەدا نیە، مێژووی نەتەوەکەمان بە بارودۆخێکی سەختی سیاسیدا تێپەڕیوە و لە ماوەی دوو سەد ساڵی ڕابردوودا گەلێک هەوراز و نشێوی بە خۆیەوە بینیوە. خەبات و ڕابوونی کورد، پەرچەکردارێکی سیاسی بەرامبەر ستەمی سیستماتیک و هەوڵی توانەوەی نەتەوەکەمان بوو. دوژمنانی کورد هەوڵی سڕینەوە و پاکتاوی ڕەگەزی ئێمە بوون، بەڵام ڕاپەڕینەکان بوونە هەوێنی بەردەوامیی و ژیانەوە و هێوای کورد و لە هەمان کاتیشدا مێژووی تراژیکیان دڵتەزێن بوون.

ئەم کتێبە هەوڵێکی سادە و ساکارە و کۆکردنەوەی ئەو وتارانەیە کە لە ساڵانی ڕابردوودا بە نیسبەتی مێژوویی سیاسی و نەتەوەیی بزووتنەوەی کوردەوە وەرگێڕانم کردۆتەوە سەر زمانی کوردی و بەرهەمی قەڵەمی نووسەری خۆشەویست بێهزاد خۆشحالییە و هەروەها بۆ ئەوەی کتێبەکە

دەوڵەمەند تر بێت، وتارێکی بەڕێز د.ئەسعەد ڕەشیدی، وتارێک لە مەڕ کوردەکانی سووریەی لە خۆ گرتوە. کە لێرەدا سوپاسیان دەکەم و قەڵەمیان ڕەنگین بێت بۆ ڕاژەگوزاری نەتەوەکەمان.

هیوا دارم هەموو لایەک بەدڵی بێت....

ئەفراسیاب گرامی

پێگەی کورد لە ڕۆژهەڵاتی نیوەڕاستدا

ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناڤین، ئەو ناوچە ئاڵۆزەی جیهانە کە زۆرترین بەرژەوەندیی زلهێزەکانی لە ڕەوڕەوەی مێژوودا، تێدا مامەڵەی لەسەر کراوەو ئەم ناوچەیە بە هۆی فاکتەرە ئیستراتیژیکیو ژیۆپۆلیتیکیەکانیەوە هەمووکات بۆتە گۆڕەپانی ململانێی هێزە جیهانییەکانو لە هەمان کاتیشدا ئاڵۆزترین ناوچەی جیهانە کە تووشی قەیرانێکی چڕوپڕ هاتووە. بۆیە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست نەخۆشەو بوونی دەسەڵاتە توتالیتارو سەرەڕۆکانیشو نالەباربوونی بارودۆخی ژیانی خەڵکی لە بیاڤە گشتییە سیاسی، کۆمەڵایەتیو کولتووریو ئابوورییەکاندا دوو ئەوەندەی دیکە پەکی خستووەو کاریگەرییەکەی قووڵی لەسەر گۆڕانکارییە جیهانییەکان داناوە. لە لایەك بە هۆی بوونی سەرچاوەیەکی وزەو کانگای ژێرزەوینیو لە لایەکی دیکەوە، هەڵکەوتوویی ژیۆئیستراتیژیکی ئەم ناوچەیە، وەهای کردووە کە ململانێ جیهانییەکان لێرەدا چڕ بکاتەوە. هەڵکەوتوویی لە دڵی جیهانداو فرەئایینیو فرەکولتووری، فرەنەتەوەییو قەیرانی

ناسیۆنالیزم لەم دەڤەرە پڕ لە کێشەیەدایە، کە هەموو ئەم فاکتەرە بنەڕەتییانە دەستیان داوەتە دەستی یەکدی هەتا بڵێین کە رۆژهەڵاتی ناڤین، مەکۆی قەیرانو گیرۆدەی نەخۆشییەکە کە بێ چارەسەرکردنی حقووقیو سیاسی شارۆڤەندان بە تایبەتی مافی دیاری کردنی چارەنووسی نەتەوەکانو لەبەرچاوگرتنی کەمایەتییە ئایینیو ئەتنیکییەکان، ئەو رەوشە بەرەو باشیو هێمنی ناڕواتو تەناهی ناوچەکە بەرەو ڕووی مەترسییەکی جیددیتر دەبێتەوە، کە لە داهاتوودا دەبێتە مۆتەکەی نەهامەتی بۆسەر کۆمەڵگای مرۆیی. یەکێك لەو ئەگەرانەی کە رەنگە زۆر روونو بەرچاوو بێت، پەرەسەندنی بیری بناژۆخوازیو رادیکاڵیزمی ئیسلامییە کە یەکەمین لەمپەر لەبەرامبەر دێموکراتیزاسیۆنی ناوچەی رۆژهەڵاتی ناڤیندایە. واتە ئەگەر بڵێین تەوەرێکی دیکەی شەڕ لە داهاتوودا، دروست ببێ، تەوەری متافیزیكو بناژۆخوازییە. لە حاڵێکدا کە دنیا لە گۆڕانو گۆڕانکارییە خێراکانی خۆی لە نێو پرۆسەی بە جیهانیبووندا تێپەڕ دەکاو بێپرسوڕا سنوورە نەتەوەییەکان دەبەزێنێ، دەوڵەتە توتالیتێرو سەرەڕۆکان تووشی وەرچەخانێکی کوتوپڕ دەبنو لە رووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ زایەڵەی تیرێژی مافەکانی مرۆڤدا تووشی قەیران دەبنو چونکوو چەقبەستوو و نەگۆڕن، هەر چەشنە گۆڕانێك لە

سیستمی دەسەڵاتداریێتیدا، بە واتای نەمانی ئەو سیستمەیەو دەڕووخێ. چونکە کاتێك سیستمێك بیچم دەگرێو کۆڵەکەکانی ئەو سیستمە بنیات دەنرێ، ئەگەر چەقبەستوو و نەگۆڕ بێ، ئەوا ریفۆرم هەڵنەگر دەبێ، بەڵام ئەگەر گۆڕان هەڵگر بێو گۆڕانخواز بێت، ئەوا دەبێتە دینامیزمی پێکهێنانی گۆڕان لە کۆمەڵداو خۆی لەگەڵ رەوتی نوێدا رێك دەخات. شایانی باسە کە ئەو رەوتە لەگەڵ بیرە چەقبەستووەکاندا ناگونجێو ئەمەش لە مێژوودا، دووپات بۆتەوەو مێژوو پێمان دەڵێ کە سیستمە نەگۆڕەکان، لە زەمەنێك لە مێژوو لەبەریەك هەڵدەوەشێنەوە. لێرەدا بە چاوخشاندنێك بەسەر رەوەشی رۆژهەڵاتی ناڤین، دەبینین داوێنی ئەم وڵاتانە، دیکتاتۆرییەتەو گیرۆدەی سیستمی توتالیتێرین. ئەم سیستمانە لەگەڵ دنیای ئەمڕۆو جیهاندا ناتەبایەو ناتوانن خۆیان نوێبکەنەوە. لە کاتێکدا جیهان بەرەو شارستانییەتو پێشکەوتنی هەرچی خێراتر دەڕوات، ناوچەی رۆژهەڵاتی ناڤین هەتا دێت، بەرەو بناژۆخوازیو رادیکاڵیزمی ئیسلامی دەڕوات کە ئەو فاکتەرەش رۆژەڤی دێموکراتیزاسیۆنی ناوچەکەی وەدوا خستووە. تێکچڕژانی فاکتەرە دەردەکییەکانو ناوچەییەکان لە مێژووی ناوچەی رۆژهەڵاتی ناڤیندا گەلێك ئاڵۆزیو بشێوی لێکەوتۆتەوە. لەوەیڕا کە لە کۆمەڵگا دیکتاتۆر لێدراوەکانی ناوچەی

رۆژهەڵاتی ناڤیندا، خەڵکی دەکەونە بە شاڵاوی سەرکوتو توندوتیژییەوەو مافیان لێ زەوت دەکرێ، بۆتە ئاخێزگەی سەرهەڵدانی بزاڤەکۆمەڵایەتییە بەرهەڵستکارانەکان، بۆ ئەوەی بەستێنێکی لەبار بۆ گەشەسەندنی دیموکراسی رێك بخەنو لە گێژاوی راسیزمو توتالیتاریزمدا دەرباز ببنو بە مافە سروشتیو رەواکانی خۆیان بگەن. لە نەبوونی دیموکراسی، کۆمەڵگای مەدەنی، خوازیاری مافە سیاسیو کولتوورییەکانی خۆیانو ئەم بزاڤانەش بەردەوام رادیکاڵتر دەبنەوە.

بە پێی هەڵکەوتوویی ئیستراتێژیکی ئەم ناوچەیە هەمووکات مەیدانی پێکدادانی زلهێزەکانی ناوچەکە بووەو لە مێژە ئەم ناوچەیە بە هۆی فرەنەتەوەییو فرەکولتووری وەك واقعیەتێکی کۆمەڵایەتیو سیاسی دەناڵێنیو نەبوونی سیستمێکی سیاسیو حقوقی لەسەر بنەمای پاراستنی مافەکانی مرۆڤو کەمایەتییە نەتەوەییو ئەتنیکیو ئایینییەکان، هەمیشە ناوەندی چڕی ئاڵۆزیو پێکدادان بووە. هەڕەشەی کولتووره زاڵەکان کە باڵادەست بوون، بۆتە هۆی ئەوەی کە شوناسی نەتەوایەتی نەتەوە ژێردەستەکان راچڵەکێنیو لەبەرامبەر ئەو سیستمە دژەنەتەوەییانەدا کە هەوڵی ئاسمیلەکردنی نەتەوەکانی دیکەیان داوە، رووبەڕوو ببنەوە. دەستێوەردانی هێزە جیهانییەکانو پرۆژەی کۆلۆنیال کردنی رۆژهەڵاتی نێوەڕاست لە لایەن

زلهێزەکانەوەو تێکەڵاویی سیاسەتو ئیستراتیژی جیهانی لەگەڵ بەرژەوەندیو قازانجی هاوکێشە سیاسییەکانی دەسەڵاتە توتالیتێرەکانی ناوچە، بوارخۆشکەر بوون بۆ بە ئاکام نەگەیشتنی دێموکراسی لە ناوچەکەدا. ئەم واقعیەتە بەرهەستانەو کۆمەڵێك لە فاکتەرە دژبەیەکەکانن کە رۆژهەڵاتی ناقینی تووشی گێژاوێك کردووە تەنیا رێگا چارەی دابینبوونی مافی نەتەوەیی نەتەوەکانو لەبەرچاوگرتنی حقووقی سیاسیو مەدەنی دانیشتوانی ئەم ناوچەو ئەم هۆکارەش کە نەتەوەکان لە پێناو مانەوەی خۆیانداو بەرگری لە بوونی نەتەوەی خۆیان دەکەن، بۆتە هۆی سەرهەڵدانی بزاڤە نەتەوەیی - دێموکراتیکی نەتەوە ژێردەستەکانو لەوانەش کورد، نزیك بە 200 ساڵە لە نێو جەرگەی رووادوەکانی رۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا لە خەباتدایەو هەنووکەش وەکوو گەورەترین نەتەوەی بێدەوڵەت هەتا دێت خەباتە رەواکەی رادیکاڵتر دەبێتەوەو گەروەترین ئامانجی ئەم نەتەوە ستەم لێکراوەش، گەیشتن بە ئازادی بووەو ئازادی بۆ کورد لە سەرەوەی هەموو ئامانجەکانی دیکە بووە.

کورد لە نێو بازنەی هاوکێشە سیاسییەکاندا

کێشەی کورد یەکێك لەو کێشە سەرەکیانەی ناوچەی رۆژهەڵاتی نێوەڕاستەو وەکوو گەورەترین نەتەوەی بێدەوڵەتە

کە لە جیهانی ئەمڕۆدا، بە نزیکەی 40 میلیۆن حەشیمەتەوەو هەڵکەوتوو لە چوار وڵاتی ئێران، عێراق، تورکیەو سووریەدایە. ئەم دابەشبوونە خوێناوییەو دەسەڵاتی زاڵ بەسەر کوردستاندا حاشا لە بوونو شوناسی کردووەو وەڵامی داواکارییە ڕەواکانیان هەمووکات بە سەرکوتو ئاگرو ئاسنو قاتو قڕی خەڵکی بێتاوانو ستەملێکراوی کورد داوەتەوەو ئەوەش ۆتە هۆی ئەوەی کە ناسیونالیزمی کوردی، وەك هەڵقووڵاوی هەستو سۆزو بەرگری ڕەوایی نەتەوەی کورد سەریهەڵداوەو توانیویە بوونو مانی خۆی رابگیو لە بازنەی هاوکێشە سیاسییەکاندا، کێشەی ڕەوای کورد بە نێونەتەوەیی بکات. لە ڕەوڕەوەی مێژووی رۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا، شوناسی کورد، مێژوو، کولتوورو ئابووریو ژێرخانە ئابوورییەکەشی بەتاڵان چووەو لەم دوو سەدەیەی دواییەدا بۆتە ئامانجی هێرشی باڵادەست بەسەر کوردستاندا بووە.

دابەشبوونی کوردستان هەر لە سەرتاوە، واتە لەساڵی 1514ەوە کە کوردستانی بەسەر دووبەشدا دابەش کرد، بگرە هەتا شەڕی یەکەمی جیهانیو ئەو دابڕانە کولتوورییە کە لە لایەن دەسەڵاتی سیاسی فرەچەشنەوە لە کۆمەڵگای کوردیدا درووست بووە، خەسارێکی قەرەبوونەکراوەی لە شوناسی نەتەوەیی کورد دا، بۆیە ناسیونالیزمی کوردی بە واتایەك

بریتییە لە سیاسەتی سەلماندنو بوونی نەتەوەی کوردو جیاکردنەوەی سەروەری "ئەوی تر" لە خۆی بووە.

ساڵی 1918 بە دوای شەڕی جیهانی یەکەم، ویلسۆن سەرۆك کۆماری ئەوکاتی ئەمریکا، گەڵاڵەیەکی بۆ سەقامگیری ئاشتیو تەناهی لە جیهاندا هێنا ئاراوە کە کاریگەرییەکی بەرچاویی لە ئاستی نێونەتەوەییدا بە تایبەتی رۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا هەبوو. گەڵاڵەی ویلسۆن خاوەن پێکهاتەیەکی حقووقیو سیاسی بوو کە تێدا بانگەشەی "مافی دیاریکردنی چارەنووسی گەلان" کرابوو و کاریگەرییەکی بەرینی لەسەر ناوچەی رۆژهەڵاتی نێوەڕاست بە تایبەتی کورد، کە هەر ئەو گەڵاڵەیە بووە هۆی ئەوە کە باندۆری لەسەر "پەیماننامەی سێڤەر" هەبێ. بەڵام دەبینین کە لە ژێر ساباتی بەرژەوەندیی زلهێزەکانیو ساتو سەودای هەمدیس نەتەوەی کوردی رووبەڕووی خەباتێکی دوور و درێژ کردەوە کە هەتا هەنووکەش درێژەی هەیە.

کێشەی نەتەوەکان بە چەشنێك زەق بۆتەوە کە سیستمە دژەدێموکراتیكو توتالیتێرەکانی تووشی گۆڕانێکی ناهەوسەنگ کردۆتەوە بە چەشنێك "رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان ساڵی 1933 بە " ساڵی نێونەتەوەیی خەڵکە خۆجێیییەکان" ناودێر کرد. لەو دانیشتنە گشتییەی "رێکخراوی

نەتەوەیەکگرتووەکانو نوێنەرانی خەڵکانی بێ نەتەوە"دا کە دەستی پێکرد، 60 ڕێکراوی نەتەوەیی نوێنەری نەتەوەکان کە نوێنەرایەتی 300 میلیۆن (5% تەواوی حەشیمەتی جیهان بوو، دەکرد. لەو کۆبوونەوەیەدا نوێنەرانی تەبەت، گەورەترین وڵاتێك کە هێشتا کۆلۆنیالکراوە، کوردەکانیان بە گەورەترین نەتەوەی بێدەوڵەتن ناودێر کرد. هەرچەند مەسەلەی کوردو دۆزە ڕەواکەی لە هەوڵی بێوچانو بەرخۆدانە بەردەوامو دینامیکیەکەی خۆی، بە نێونەتەوەیی بووەو چیدی لە سنووری وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناڤین کە خوڵقێنەری کێشەی کوردن، تێپەڕیوەو دەبینن کە ئەمڕۆ بۆتە کێشەیەکی جیهانیو ڕەنگە ئەولێکدانەوەی ئیستراتیژیکی "پاول هووربرت" کارناسی جوغرا فیایی سیاسی ئەمریکایی "سەقامگیری ڕۆژهەڵاتی ناڤین لە گرەوی مەسەلەی عەرەب - ئیسرائیل دا نیە، بەڵکوو لە گرەوی چارەسەرکردنی مەسەلی کوردەکانو دۆزینەوەی ڕێگای چارەسەی بۆ ئەواندایە"، ڕاستییەکی بەرچاوە.

نەتەوەی کورد لە ڕەوتی مێژوویی خۆیدا، لانیکەم ئەزموونی چەندین خۆبەڕێوەبردنی هەبووە کە دەتوانین ئاماژە بە حکومەتی ئارارات لە ساڵی 1928 بە ڕێبەری ئیبراهیم پاشا، حکوومەتی کوردستان 1921 بە ڕێبەریی شێخ مەحموودی نەمر، کۆماری کوردستان بە ڕێبەرایەتی حیزبی

دێمـــوكراتو پێشـــەوا قـــازی محەممـــەدو هەنوكـــە حكوومـــەتی هـــەرێمی كوردســـتان. كەواتـــە نەتـــەوەی كـــورد بـــە تـــەواوی فاكتـــەرەكانی نەتەوەبوونییـــەوە، راســـتییەكی حاشاهەڵنـــەگرەو بۆتـــە ئـــاخێوێكی سیاســـیی ناوچـــەی رۆژهـــەڵاتی نـــاڤینو جیهـــانیو هەســت پێكــراوە. ئــەوەی كــە تــا ئێســتا بۆتــە هــۆی لەمپــەر لــە بەرامبـــەر دۆزی كـــورددا، روانگـــەو روانینـــی دەســـەڵاتـــی زاڵ بەســـەر كوردســـتاندا بـــووەو مەترســـی ئـــەوان لـــە بـــوونی كیـــانێكی كـــوردی. لـــە هـــەمان كاتـــدا بزاڤـــی ناسیونالیســـتی كـــورد لـــە رەوتـــی بــە جیهانیبوونــداو بــە لێــك نزیككردنــەوەی كولتوورەكــان پێكــەوە، بــە شـــێوەیەك لـــە پـــەنای یـــەكتری دانانیـــانو رەوشـــی نـــوێدا، بـــە بەشـــداریی‌و رەنگدانـــەوەی (ئاوێتـــە بـــوون، پێداچوونـــەوە، ئـــاڵوێر، بانـــدۆری) لەســـەر هاوكێشـــەكان، رادیكـــاڵتر بـــووەو بـــەردەوامی دەداتـــە ژیـــانی خـــۆی‌و ئاڵاهـــەڵگری ئاشـــتی‌و تـــەبایی‌و دژی هەرچەشـــنە ســـەرەڕۆی‌و توتالیتاریزمێكـــەو وەك بزاڤێكـــی سیاســـییە كـــە ئامـــانجی بەدەســـتهێنانی دەوڵـــەتێكی نەتـــەوەیـــی كـــوردەو دەســـتەبەركردنی میكانیزمـــە پێویســـتەكان بـــۆ گـــەیشـــتن بـــە دەســـەڵاتـــی یەكســـانو مـــافی دیـــاریكردنی چـــارەنووس وەكـــوو نەتەوەكانی دیكەی جیهانیە.

ئاسۆی گۆڕانكارییەكان لە هەزارەی سێهەمدا

کوردستان هەڵکەوتوو لە ڕۆژهەڵاتی ناڤیندا و دەرووی چوونە نێو ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوا بووە، ناوەندی ململانێی هێزە چەپو رادیکاڵەکان بووە. بزاڤی نەتەوەیی کوردیش بە پێی ئەم لێکدانەوەیەو ڕەوشی کوردستان لە قۆناخە جیاجیاکانی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستو هەڵکەوتوو لە ناوچەیەکی ئیستراتیژیو جێگای سەرنجی زلهێزانی شەڕی سارد بووەو هەردەم بزاڤی نەتەوەیی کورد بۆتە قوربانی ساتو سەودای بەرژەندییەکان زلهێزەکان، دەبینین کە کێشەی کورد بەدەر لەو هێڵە نیە کە کوردو خەباتەکەی بە پێی هەلومەرج کەوتۆتە ژێر کارتێکەری ململانێی جیهانییەوە. بەڵام لە بەربەیانی هەزارەی سێهەمو بە دوای لەبەریەکهەڵوەشانەوەی بلۆکی مارکسیزم - لێنینزم، بزاڤی کورد کەوتە قۆناخێک کە سەردەمی بەجیهانیبوونو تێکنۆلۆژیایەو ئەم ڕەوتەشو زایەڵەی ئەم گۆڕانکارییەش ڕۆژهەڵاتی ناڤینی تەنیوەتەوە. زەقبوونەوەی هەستی نەتەوایەتی، هاتنە ئارای پرۆژەی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستی گەورەو کاریگەری لەسەر دۆزی کوردو یەکگرتنەوەی بەرژەوەندییەکانی کوردو ڕۆژئاوا، دەبینین کە بزاڤی کورد لە ڕەوتی ئاشتیو تەناهی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست دا هەڵکەوتووە.

بەرایی:

هێمـــا: نووســـین لەمەڕ مێـــژووی سیاســـیی نەتەوەکـــان بە گشـــتیو نەتەوەی کـــورد بە تـــایبەتی، ئەگەرچـــی کەمە، بەڵام دەتـــوانین لێـــی بکـــۆڵینەوە. بە تـــایبەت لەمەڕ نەتەوەی کـــورد بە هـــۆی ئەوەی کە وەکـــوو نەتەوەیەکـــی بـــێ دەوڵەتو نەبـــوونی قەوارەیەکـــی سیاســـی دیـــاریکراوو مێـــژووکەی تـــێکەڵ بە مێـــژووی سیاسیی دەوڵەتەیلی زاڵ بەسەر کوردساندا بووە.

کوردســـتان بە هـــۆی هینـــدێك تایبەتمەنـــدی دەگەمەنیـــی جوغرا فیـــای سیاســـییەوە لە ســـەرەتاوە هەتـــا ئێســـتا جێگـــای ســـەرنجی دەســـەڵاتە سیاســـی . نیـــزامییە نێونەتەوەیییەکـــان بـــووەو، ناوەنـــدی ململانـــێو هێنـــانی دوایـــین هێـــزی چارەنووســـساز لە مێـــژووی جیهانـــدا بـــووە. ئیـــدیعای ئـــێمە بـــۆ ســـەلماندنی ئەم بـــابەتە ئەوەیە کە روودانـــی پتـــر لە بیســـت شـــەڕی مەزن لە نێـــوان زلهێـــزە نـــاوچەیی، نێـــونەتەوەییو ئیمپراتوورییەکـــان لە ســـەردەمە جۆراوجۆرەکـــان لەم خـــاکەدا رووی داوە. (ن.ك.کۆلۆنیـــالیزمی کولتووریی نەتەوەی کورد، بێهزاد خۆشحالی، 1384).

کوردســـتان بە هـــۆی تایبەتمەنـــدییە ژیۆسیاســـی، مەدەنـــیو مێـــژووییەوە، نیشـــتمانی "رۆژهەڵاتـــی"یەو بە هـــۆی هەڵکەوتـــن لە

ناوەندی رۆژهەڵاتی ناڤینو ناوەندی "متحدالمركز" (لە روانگەی "ژان گاتمن"ەوە)، خاوەن پێگەیەکی تایبەت لە بڕیاردانو بڕیاردەرکردنەکاندا کە دەبنە هۆی راوەستانو پراکتیك بوونیان لە رۆژهەڵاتی ناڤینو جیهاندا بووە. (ئەگەرچی دەبێ بڵێین کە نەتەوەی کورد هەتا ئێستا خۆی وەك هۆکاری هیچ کام لەم کردەکار(کنش)انە نەبووە). بە سەرنجدان بەم بابەتە کە رەوشی نەتەوەی کورد لە رۆژهەڵاتی ناڤیندا هێشتا لە رەوتێکدایە کە گۆڕان لە هاوکێشە سیاسی - جوگرافیاییەکانی ناوچەکەداو هەروەها ئێستاشی لەگەڵدابێ لە زەمەنێکی دیکەدا باسهەڵگرترەو بە گرینگیدان بە بەشێك لە لێکدانەوەی ئیستراتێژیکی "پاول هۆربرت"ی ئەمریکایی، کارناسی جوغرافیای سیاسی "سەقامگیری رۆژهەڵاتی ناڤین لە گرەوی مەسەلەی عەرەب - ئیسرائیل دا نیە، بەڵکوو لە گرەوی چارەسەرکردنی مەسەلەی کوردەکانو دۆزینەوەی رێگای چارەسەری بۆ ئەواندایە). لە چەند بەشێکدا بە تاوتوێکردنی کێشەی کورد لە روانگەی مێژووییەوە خەریك دەبین.

بە سەرنجدان بە سنووردانان لە توێژینەوەکەدا، لەم بیاڤەو چڕوپڕی دەروونیی مژارەکە، باشترە کە روانگەی خۆم لەمەڕ بەستێنە مێژووییەکانی مەسەلەکە کە مەودای نێوان 1514

هەتـا سـەردەمی هـاوچەرخ . واته دابەشبوونی کوردسـتان تـا سـەردەمێك که مێـژووی سیاسـی کـورد گۆڕانهێنەرێـك به نـاوی حیـزب له نێـواخنی خۆیـدا دەخولقێنێـت . دەخەمه روو و، دواتـر له ناسـاندی شـوێنه ئیپتیمـۆم (بەرچاوەکـان)ی مێـژووی سیاسـی نەتەوەی کـوردەوە، به تـاوتوێکردنی جـوولانەوه سەرتاسـەرییەکان لەگەڵ چییەتیو ئامانجه سەربەخۆییخوازەکانەوه خەریك دەبم.

چوارچێوەی توێژینەوە:

لەم تـوێژینەوەدا به کەڵکـوەرگرتن له پێـنج وشـەی "کردەکـار(عمـل)"، "هۆکـار(عامـل)"، "گۆڕەپـان(عرصـه)"، "ئـامراز(وسـیله)"و "ئامـانج(هـدف)" به تـاوتوێکردنی تایبەتمەندییه جێگای باسەکانەوە، خەریك دەبین.

پێشینه

بـۆ چـوونه نێـو باسـەکەوە، سـەرەتا پێویسـته بەهێنـدێك شـوێنی ئیپتیمـۆمی له مێـژووی سیاسـیی نەتەوەی کـورددا خەریـك بـین که لەم نێـوەدا، باشـتره گرینگتـرین پەیماننـامەو ڕێککەوتننامەکـانو له درێـژەدا بـزاڤه نەتەوەییەکـانی نەتەوەی کـورد له بیـاڤی نیشـتمانیی کوردسـتاندا بەکـورتی بیهێنیـنه بەرباسەوە:

ئەلـف: گرینگتـرین پەیماننامەکـان که دۆزی کوردیـان لەژێـر باندۆری خۆیان داناوە:

ــ ڕێککەوتننامەی ئیدریس بەدلیسیو سوڵتان سەلیمی یەکەم (1514)

ـ پەیماننامەی ساڵەکانی 1590، 1556، 1555

ــ پەیماننامەی 1639، نێوان سوڵتان مۆرادی چوارەمو ئیمپراتووری سەفەوییە (دابەشبوونی یەکەمی کوردستان)

ــ پەیمانی ئەرزرووم لە ساڵەکانی 1853، 1847، 1823و ....

ــ پەیماننامەی سنووری لە ساڵەکانی 1747، 1736، 1727و ...

ئەم پەیماننامانە کە گرینگترینیان پەیماننامەی "زەهاو (1639)"ە، کە دەبێتە هۆی دابەشبوونی کوردستان (کوردستانی عوسمانیو کوردستانی سەفەوی)و سەقامگیری ئەم پەیماننامەیە لە چوارچێوەی پەیماننامە سنوورییەکانی نێوان دوو هێزی ناوچەیی زاڵ بەسەر کوردستاندا بووە.

ب: پەیمانی سایکس ـ پیکۆ:

ئەم پەیمانە کە لە ساڵی 1916 (9 ـ 16ی مەی) بەدوای کۆتایی هاتنی وتوویژی نوێنەرانی بریتانیا (مارك سایکس)و فەڕانسە (جورج پیکۆ) بەستراو کوردستانی ژێردەسەڵاتی عوسمانی کە بە دوو بەشی Aو B دابەش کراوە، دەوڵەتی رووس بە نوێنەرایەتی "سازانۆف"یش لەگەڵ

ئاگاداربوونەوە لە نێواخنی ماددەکانی نێوان پەیماننامەکە، بەشێك لە کوردستانی لەژێر دەسەڵاتی خۆی دانا. لەم پەیماننامەیەدا، ناوچە کوردنشینەکان بەڕیزی دابەشکردنییەوە:

ــ باکووری کوردستان (باشووری رۆژهەڵاتی تورکیەی ئێستا) لەژێر دەسەڵاتی رووسیە

ــ باشووری کوردستان (حکوومەتی ئێستا هەرێمی کوردستان، موسڵ و کەرکووك) لەژێر دەسەڵاتی بریتانیا

رۆژئاوای کوردستان (سووریەی ئێستا) لەژێر دەسەڵاتی فەڕانسە

پ: پەیمانی سێڤەر:

ئەم پەیماننامەیە لە رێکەوتی 10/ 1920/8 نێوان دەوڵەتانی داگیرکەری شەڕی یەکەمی جیهانی و ئیمپراتووری عوسمانی لە پاریسدا بەسترا. "ژنراڵ شەریف پاشا"و هەیئەتی نوێنەرایەتی کورد لە کۆڕی ئەم پەیماننامەیەدا بەشدار بوون. بە هۆی ئەم پەیماننامەیەوە:

ئیمپراتووری عوسمانی دابەش بوو و لە بڕگەکانی 62، 63و 64 کە راستەوخۆ تایبەت دراوە بە دۆزی کورد کە دەبێ "مافی دیاریکردنی چارەنووسی کورد"ەکان لە مەودایەکی زەمانی تایبەتدا بەڕێوە بچێت، هاتۆتە بەرباسەوە. ئەم پەیماننامەیە یەکەمین بەڵگەی حقووقی نێونەتەوەییە لە

مێـــژووی نەتەوەی کـــورددا کە گرینگـــی دەداتە دۆزی کـــوردو مافی دیاریکردنی چارەنووسی کوردەوە.

پەیمانی لۆزان:

ئەم پەیماننــــــامەیە لە ڕێکەوتـــــی 1923/7/24 نێـــــوان تـــورکیەو هاوپەیمـــانە نوێیەکانـــدا بەســـترا. بە بەســـتنی پەیمـــانی لـــۆزان، پەیمـــانی "ســـێڤەر" بە کـــردەوە هەڵوەشـــێنرایەوەو بنەمـــا حقـــــووقییە نێونەتەوەییەکـــانی دۆزی کـــــورد لە گێـــــژاوی بێدەرەتـــانی"مـــاف هەمیشـــە بـــۆ باڵادەســـتە (الحـــق لمـــن غلبـــت)"دا هێشتەوە.

پەیماننامەی سەعد ئاباد:

ئەم پەیمـــانە لە ڕێکەوتـــی 1937/7/8 نێـــوان وڵاتـــی ئێـــران، تـــورکیە، عێـــراق، ئەفغانســـتانو .. بەســـترا. گرینگتـــرین بەنـــدێ کە تـــا ئێســـتا گرینگـــی ئەم پەیماننـــامەی ڕاگرتـــووە، بـــڕگەی پێوەندیـــــدار بە ڕێککەوتننـــــامەی دەوڵەتەکـــــانی ســـــەر بە گرێبەســـــتەکە لەمەڕ ڕەواییـــــدان بە ســـــەرکوتی کوردەکـــــانەوەو پێویســـتی دانەوەی بـــێئەملاوئەولای نەتەوەی کـــورد بە هەرکـــام لە وڵاتانی خاوەن دەسەڵات بە سەر کوردستاندایە.

لە نێـــوەرۆکی ئەم پەیماننـــامەدا کە ئاماژەمـــان پێکـــرد وەهـــا دیـــــارە کە ئامـــــانجی دەوڵەتـــــانی بەشـــدار لە بەســـــتنی ئەم

پەیماننامەیە لە چوارچێوەیەکی گشتیدا، لە خوارەوە کورت کراوەتەوە:

- دابەشبوونی کوردستان
- هەڵوەشانەوەی ئیمپراتووریی عوسمانی
- گەمارۆی سیاسی - نیزامی یەکیەتیی سۆڤییەت (پێشوو)
- بەستێنسازی بۆ پێکهێنانی دووبەرەکیی نەتەوەییو مەزهەبییەکان لە ناوچەکەدا
- بە ئەهرۆم کردنی مەسەلەی کورد بۆ گوشارێك سیاسی بۆ سەر حکوومەتە باڵادەستەکان
- هەوڵ بۆ بەرپەرچدانەوەی تەواوی ئەو پلانو بەرنامە کارتێکەرانەو دروستکردن لەمپەر لەبەردەم پێکهاتنی وڵاتێکی سەربەخۆی کورد

بزاڤەکان:

لە نێوان گرینگترین بزاڤەکانی نەتەوەی کورد دژ بە گرووپی باڵادەست لە کوردستاندا، دەتوانین ئاماژە بە نموونەکانی خوارەوە بکەین:

- بزووتنەوەی عەبدوڕەحمان پاشای بابان (سلێمانیە 1806 - 1808)
- بزووتنەوەی ئەحمد پاشای بابان (سلێمانیە 1812)
- بزووتنەوەی کوردەکانی زەرزا (سیواس 1820)

ـ بـزووتنەوەی میـر بەدرەخـان (جەزیـرەو بۆتـان 1821 ـ 1847)

ـ راپەڕینی محەممەد پاشا (رەواندز 1826 ـ 1833)

ـ راپەڕینی شەنگار (1830 ـ 1833)

ـ بـزووتنەوەی میرشـەرەفخانی بدلیسـی (بـاکووری کوردسـتان 1834)

ـ راپەڕینی یەزادنشیر (باکووری کوردستان 1834)

ـ بـزووتنەوەی حسـێن کەنعـان پاشـاو عوسـمان پاشـا (بـاکووری کوردستان 1879)

ـ راپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری (1880 ـ 1881)

ـ راپەڕینـی عشـیرەتی کەلهـوڕ (رۆژهەڵاتـی کوردسـتان 1905)

ـ راپەڕینی کوردەکان موسڵ، ئەرزڕووم‌و بدلیس (1907)

ـ راپەڕینـی شـێخ عەبدوسـەلام بـارزانی (بـارزان 1908 ـ 1914)

ـ راپەڕینی مەلا سەلیم‌و شەهابەدین (بدلیس 1913)

ب) 1914 ـ 1939

ـ بـزووتنەوەی شـێخ مەحمـوودو حکـومەتی کوردسـتان (سلێمانیەو باشووری کوردستان 1919 ـ 1932)

ـ راپەڕینـی شێخ سـەعید پیـران (بـاکووری کوردسـتان 1925 ـ 1934)

ــ بــزووتنەوەی جافرســوڵتان هەورامــان (1912ــ 1914و 1929و 1930)

ـ راپەڕینی سەیدرەزا دێرسیم (باکووری کوردستان 1937)

ـ راپەڕینی ئیبراهیم خانی دەلۆ (کفری 1920)

ــ راپەڕینـی ئیسـمایل ئاغـای سـمکۆ (ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتان 1920 ـ 1930)

ـ راپەڕینی کەریم بەگی هەمەوەند (1921 ـ 1922)

ـ راپەڕینی دیاربەکر (باکووری کوردستان 1934)

ـ راپەڕینی ئێزدییەکان (1939)

ـ راپەڕینی ئیبراهیم هەنانۆ (1925 ـ 1945)

ـ راپەڕینی گۆیان (زاخۆ 1919)

پ) 1940 هەتا دەورانی هاوچەرخ

نێــــواخنی ئەم دەورانە تێڕوانینێکـــــی مێـــژووی سیاســــییەو بەگشــتی لە دەورانـــی پــێش لە 1939دا جیــاوازترە، چــونکە لەوە بەدواوە لەگەڵ هـــــاتنو راگەیانـــــدنی چالاکـــــانەی حیــــزبە کوردییەکـان بیچمـی گـرتو بزاڤـی سـەربەخۆییخوازانەی نەتەوەی کـــورد لە چوارچێـــوەی بە ئەنـــدامبوون لە حیـــزبو خەبـــاتە چەکدارییەکانــداو لە تەنیشــت خەبــاتی سیاســـیو بزاڤـــی

سەرتاسەری بە ڕێبەرایەتیی حیزبەکان، ڕێك دەخرێت.
حیزبەکانی ئەم دەورانە هەتا ئێستا ڕێبەرایەتی بزاڤی سیاسی - نیزامییان لە ئەستۆ گرتووەو جووڵانەوەی ڕزگاریی نیشتمانیی نەتەوەی کورد هێدی هێدی ڕەوگەی ڕاستەقینەی خۆی دەگرێتەبەر.

راپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری

زۆر لە مێژوونووسان، راپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری بە دەستپێکی بزاڤی ناسیونالیزمی مۆدێرن لە کوردستاندا ناو دەبەن. ئەم راپەڕینە بە هۆی نێواخنو تایبەتمەندییە دەگمەنەکانی خۆی، ئەو راپەڕینە لە راپەڕینەکانی پێش لە خۆی جیا دەکاتەوەو بە بزاڤەکانی دوای خۆیەوە نزیك دەکاتەوەو خاوەن گرینگییەکی زۆر لە مێژووی سیاسی نەتەوەی کورد دایە. لەسەر بنەمای ئەم پێناسەیە کە پێشتر گوترا، سەرەتا پێنج فاکتەری سەرەتایی وەڵام داوەتەوەو بە تاوتوێکردنێکی خێرای راپەڕینەکە و لە ئاکامدا بە هێنانە بەرباسی هێندێك لە تایبەتمەندییەکانی راپەڕینەکە، خەریك دەبین:

1. کردەکار (عمل): راپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری

2ـ هۆکار (عامل): هێزە چەکدارەکانی کورد لە سنووری ئێرانو عوسمانیدا بە رێبەری شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری

3. گۆڕەپان (عرصه):

الف: هەڕەت (زمان): 1881 ـ 1880

ب ـ شوێن (مكان): بەشێكی سەرەكی لە كوردستان لە ئێرانو بەشێكی دیكەی لە جوغرافیای عوسمانی

4. ئامراز (وس یله): راپەڕینی چەكدارانە

5ـ ئامانج (مقصود): هەوڵ بۆ پێكهێنانی دەوڵەتێكی سەربەخۆی كورد لە چوارچێوەی خودموختاریدا

راپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری، كە یەكێك لە گرینگترین هۆكارەكانی بیچمگرتنی میكانیكی ئەو، هەوڵ بۆ سڕینەوەی میكانیكی هەمزەئاغای مەنگوڕ لە لایەن حاكمی مەهابادەوە بوو. لە ساڵی 1880ی زایینی دەستی پێكردو بۆ ماوەی ساڵو نیوێك بەشێكی بەربڵاوی كوردستانی تەنیەوە.

رێبەری ئەم راپەڕێنە نێواخنێكی مەزهەبی ـ نەتەوەیی بووەو بە هۆی دەسەڵاتی مەزهەبیی شێخەوە، لە خاوەن پوتانسییەلەكی بەهێز بۆ كۆكرنەوەی هێزی كورد دژ بە هێزەكانی ئێران ـ عوسمانی بوو. ئەم راپەڕینە بۆ ماوەیەكی زۆر كورت، دەبێتە هۆی ئازادكردنی بەشێكی گەورەی كوردستان لە ئێرانو سنوورەكانی عوسمانی، هێزەكانی شێخی بەرەو گرتنی تەورێز برد. بە لام لە ئاكامدا بە هۆی دیپلۆماسییەكی چالاكی بریتانیایی ـ رووسییەكان،

دانوستانەکانی ئێرانو عوسمانیو سەرهەڵدانی کۆمەڵە درزێك لە نێوان هێزەکانی شێخدا، بووە هۆی کشانەوەی هێزی کوردو لە ساڵی 1881ی زایینی بە هۆی دوورخستنەوەی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهرییەوە، رەوتێکی ئاوەژووبوونی بەخۆوە گرت.

شێخ عوبەیدووڵڵا نەهری، لە یەکەمین رێبەرانی کورد پاش 1639و دوای دابەشبوونی کوردستانە کە لە نووسینەکانی خۆیدا لەگەڵ نوێنەرو کۆنسێلگەرییەکانی بریتانیا، سەرۆکەکانی ئێران ـ تاران، باس لە مافی کورد بۆ دیاریکردنی مافی چارەنووسی کردووەو لە ژێر ناوگەلێکی وەك: "نەتەوەی کورد"، "مافی هەڵبژاردن بۆ کوردەکان"و لە ئاکامدا " دامەزرانی دەوڵەتی سەربەخۆی کورد"، تایبەتمەندییەکانی نەتەوەخوازی کوردی بە شێوەیەکی روون ئاشکرا دەکات. ئەو هەروەها جیا لەوەی کە کەسایەتییەکی ئایینی بوو، کەسایەتییەکی ناسیونالیستی نەتەوەیی بە خۆوە گرتبوو و تەواوی هێزی ئایینی خۆی لە خزمەت بە کوردو نەتەوەخوازی کوردی دانابوو.

لە نموونەکانی دیکە کە دەتوانین ئاماژەیان پێبکەین، یەکانگیری هێزە کوردییەکان لە ئاستێکی پلەبالای لەم بزووتنەوەیەدا بە رێبەرایەتی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهرییە کە جیا لە سنووربەندی کردنی سنوورەکانی ئێرانو عوسمانی،

کوردەکانی ئەمبەراوبەری سنوورە دەستکردەکانیان پێکەوە لە پێناو وەدەستهێنانی ئامانجێکی هاوبەش پێکەوە لە پاڵ یەکدی دادەنا.

بەڵام، گرینگترین تایبەتمەندییەکانی راپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری بریتین لە:

1ـ رێبەریی ئایینی ـ نەتەوەیی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری لە سەرەتای راپەڕێنەکەوە

2. بوونە رێبەرێکی نەتەوەیی لە درێژەی راپەڕێنەکەدا

3. بەربڵاویی جوغرافیایی راپەڕینەکە تا رادەیەکی زۆر

4ـ یەکانگیری هێزە کوردییەکان لە ژێر کاریگەریو دەسەڵاتی رێبەریی ئایینی ـ نەتەوەیی شێخ

5ـ بەشداری کوردەکانی نێوان هەردوو سنووری ئێرانو عوسمانی لە راپەڕینەکەدا

6ـ دیپلۆماسیی چالاکانەی شێخ لە سەرەتای راپەڕینەکەوە لەگەڵ فەزای دیپلۆماتیکی بریتانیا ـ ئێران ـ عوسمانی

7ـ باسکردن لە مافی چارەنووسی کوردەکان لە ژێر ناوگەلێك وەك : "مافی هەڵبژاردن"، "ئیرادەی هەڵبژاردنو ..."

8. بە روونی ناوهێنانی کوردەکان وەك "نەتەوە"یەك

9ــ بە فەرمــی نەناسـینی سـنوورە ڕێکەوتنییەکــان لە نێــوان ئێــرانو عوســمانی کە کوردەکــان دابەش دەکــات بەســەر دوو سنووردا

10ــ بــاس کــردن لە مــافی نەتەوەی کــورد بــۆ دامەزرانــی کیــانێکی ســەربەخۆی کــوردی لە نامەیەکــدا بــۆ کۆنســولگەری بریتانیا

11ــ دڵەڕاوکێــی قــووڵی رووســیەو بریتانیاییەکــان لە ئەگەر ســەرکەوتنی بزاڤــی شــێخ عوبەیــدوڵڵاو ئەگەری گــۆڕانی ســنوورەکان بــۆ رەخســاندنی دامەزرانــی کیــانێکی ســەربەخۆی کورد.

12ــ بەردەوامیــی بــزووتنەوەی سیاسـیی کوردەکــان ســەرەڕای بەئاکــام نەگەیشــتنی راپەڕینــی چەکــدارانەو کــاریگەریی دانــان لەســەر بزووتنەوەکــانی پــاش خــۆی کە رەنــگە مێژوونووســەکانی بەو قەنــاعەتە گەیانــدبێ کە راپەڕینــی شــێخ عوبەیــدوڵڵا نەهــری، ســـەرەتای بـــزووتنەوەی نەتەوەخـــوازانەی کـــورد لە شـــێوازی مۆدێڕنو نوێیدایە.

***

ڕاپەڕینی سمکۆ

سمایل ئاغای سمکۆ لە ساڵی 1875ی زایینی چاوی بەدنیا هەڵێناو پاش مەرگی باوکی، سەرۆکایەتی هۆزەکەی خۆی وەئەستۆ گرت. ئەو پاش شەڕی جیهانی یەکەم لە پێناو داکۆکی لە مافی کوردەکان هاتە نێو گۆڕپانی سیاسییەوەو هەتا پێش ئەو لە مێژوودا، هیچ چەشنە چالاکییەکی سیاسی نەبۆتە هۆی بەکردەوە بوونی بەشداری سیاسی لە گۆڕەپانەکاندا. هەرچەندە بە هۆی پێگەی بەهێزی خێڵەکیی و کەسایەتییەکەی لە سالانی شەڕدا، لە لایەن رووسیەوە دەستبەسەر کراو و بۆ "تفلیس" دوور خرایەوە، بەڵام پاش ماوەیەك بە مەرجی دانیشتنی زۆرەکی لە شارستانی "خوی"دا، ئازاد کرا.

کردەکار: ڕاپەڕینی سمکۆ

هۆکار: سمایل ئاغای سمکۆو هۆزی شکاك

گۆڕەپان:

ئەلـف: کـات (زمـان): 1930 ـ 1919 (له مـاوەی 11 ساڵدا)

ب: شـــوێن: نـــاوچەی بـــاکووری رۆژهەڵاتو باشـــووری رۆژهەڵاتی کوردستان

ئـامراز: شـەڕی چەکـدارانه له پـاڵ دیپلۆماسـی نێـونەتەوەیی له شـێوازی نووسـینو بەڵگەنـامه لەگەڵ نـوێنەرانی بریتانیـا، رووسیەو ئێراندا.

ئامانج: ئازادیی کوردستانو دامەزراندنی دەوڵەتی کورد

سـمکۆ پـاش تەواوبـوونی شـەڕی جیهـانی یەکەم وەك نیـزامییەكو رێبەرێکـی سیاسـی، ناسـراو و به ئامـانجی دامەزرانـی قەوارەیەکـی سیاسـی بـۆ کـورد له نـاوچەکەو له سـاڵی 1919دا، راپەڕینـی خـۆی دەسـت پێـکـردو بەشـێکی سـەرەکی له ناوچەکـانی رۆژهەڵای کوردسـتان (بـاکووری رۆژئـاوای ئێـران)ی ئـازاد کـرد بەڵام له سـاڵی 1921دا، ناچـار به پاشەکشه بوو و پەنای برده بەر تورکیه.

له سـاڵی 1924دا به راگەیانـدنی "لێبـوردنی گشـتی" گەڕایەوه ئێـرانو له سـاڵی 1926دا هەمـدیس راپەڕینێکـی

دیکەی وەڕێخستەوە کە ئەمجارە دەستبەسەر کراو و بۆ تورکیە دوورخرایەو لەوێ کەوتە بەندیخانەوە. سمکۆ پاش ئازادی، گەڕایەوە ئێرانو لە ئاکامدا لە ساڵی 1930 بە دارِشتنی پیلانێك بە فەرمانی رەزاخان، شەهید کرا. راپەڕینی شکاك بە شەهیدکرانی سمکۆ، پاش لە 11 ساڵ چالاکیی چەکدارانەو سیاسی کۆتایی پێهات.

تایبەتمەندییەکانی
راپەڕینی سمکۆ:

1ـ راپەڕینی سمکۆ، راپەڕینێکی ناوچەیی بووەو هۆزی شکاك رۆڵی سەرەکییان لەو راپەڕینەدا هەبووە.

2ـ هۆزی شکاك لە دوو تیرەی "عەبدویی"و "ممدەویی" پێك هاتووە کە لە باکووری گۆلی ورمێدا نیشتەجێ بوون (نیشتەجێن).

3ـ هۆکاری بنەڕەتی بیچمگرتنی راپەڕینی سمکۆ، پیلانی کوژرانی "جافرئاغای شکاك" لە لایەن دەسەڵاتداری ناوچەی مەهابادەوە بووە.

4ـ سمکۆ لە تەواوی وتەکانی خۆیدا باس لە "ئازادی کوردستان"و "دامەرزانی دەوڵەتی کورد" دەکات.

5ـ ئەویش هەروەك شێخ عوبەیدوڵلا نەهری، لە نامەکانی خۆیدا، بۆ کوردەکان لە وشەی "نەتەوە" کەڵك وەردەگریۆ لەگەڵ هێنانە بەرباسی نموونە، بە شێوەیەکی روون لە "ژێردەستەیی نەتەوەی کورد"و "مافی چارەنووس" بە واتای ئەمرۆیی، دەدوێت.

لە نامەی سمکۆ بۆ "قفر الدولە" فەرماندەی هێزەکانی ئازەربایجاندا هاتووە کە:

"بڕوانن، زۆربەی نەتەوە چوکەکانی جیهان لە رووی بەربڵاوی حەشیمەتیو جوغرافیاییەوە لە نەتەوەی کورد کەمترن، چۆن توانیان ئازادیی خۆیان لە بەرامبەر دەوڵەتی ئاڵماندا وەدەست بێننو سەربەخۆ ببن. ئەگەر نەتەوەی کوردیش نەتوانێ مافەکانی خۆی لە باڵادەست وەربگرێتەوە، "مەرگ" لە دیلییەتیو ژێردەستەییو کۆیلەتی باشترە. (1920)

سمکۆ هەروەها لە وەڵامی یەکێك لە پرسیارەکانی "ژێنراڵ مستەفا پاشا"، نوێنەری ناوچە کوردنشینەکانی ئیستانبۆڵدا دەڵێ: " لە رەوشی ئێستادا من رێبەریی راپەڕینی کوردەکانمو هێشتا تەشکیلاتێکی ئیداریو سیاسییەکی تایبەتیم نییە. گرینگترینو بنەماییترین ئامانجی ئێمە، ئازادی کوردستانەو کاتێك بە ئازادی گەیشتین، ئیدی زۆر گرینگ نیە کە کێ دەبێتە رێبەری کوردستان. من هیچکات بیرم لە رێبەری

هەمـــوو نەتەوەی کـــوردو دەســـەڵاتخوازی نەکـــردۆتەوە. لەمەڕ "ئـــاڵا"ش کە پرســـیارت کـــرد: " مـــن لەو بـــاوەڕەدام کە کوردســـتان ئـــازاد بێـــت دەتـــوانین بیـــر لە "ئـــاڵا"ی کوردســـتانیش بکەیـــنەوە کە وەك هێماو نیشانەی نەتەوەیی ئێمە دەبێت" (1920)

6. پێوەندییە دیپلۆماتیکییەکان:

ئـــاڤریلی 1919، ســـەید تەهـــا، وەك نـــوێنەر دەنێـــرتە بەغـــدا تـــا لەگەڵ "ویلســـۆن" نـــوێنەری بریتانیـــا لە "بـــین النهـــرین" وتـــووێژو دانوســـــتان بکـــــات. تەوەری ســـــەرەکیی وتـــــووێژەکە هەوڵ بـــــۆ بەقەنـــــاعەت گەیانـــــدنی بریتانیاییەکـــــان بـــــۆ قبـــــووڵکردنی ســـەربەخۆیی کوردســـتانو دامەزرانـــی دەوڵەتـــی ســـەربەخۆیی کوردییە.

ـــ ســـیپتامبری 1921 لە "شـــنۆ" لەگەڵ "کـــاکس"ی ئینگلیســـیدا، چاوپێکەوتنیـــك دەکـــات. ئەم چاوپێکەوتنـــانە بە شێوەیەکی کاتی بۆ ماوەی سێ ساڵ درێژە دەکێشێت.

ـ لە ســـاڵی 1924 لە نامەیەکـــدا بـــۆ نـــوێنەری ئینگلـــیس لە "بین النهرین" دەنووسێ:

"مـــنو ســـەید تەهـــا، بەڵێنیتـــان پـــێ دەدەین کە هەرکـــات دەوڵەتـــی بریتانیـــا پشـــتیوانیی لە ئـــێمە بکـــاتو مەرجەکـــانی ئـــێمە بـــۆ دامەرزانـــی دەوڵەتـــی کـــوردی قبـــووڵ بکـــات، ئـــێمە تـــورکە رەگەزپەرســـتەکان لە نـــاوچە کوردنشـــینەکاندا وەدەردەنێـــین. ئـــێمە

دەتـوانین هەتـا "ئانکـارا"ش لە گەڵ دوژمنەکانمانـدا شـەڕ بکەیـن، تەنـانەت دەتـوانین لە باشووریشـدا هەتـا "سـنە" بەرەو پـێش بـڕۆینو ناوچە کوردنشینەکان لە دەسەڵاتی ئێران وەربگرینەوە".

ـــ سـمکۆ لە سـاڵی 1922، نوێنەرێـک دەنێـرێتە لای رووسـەکان، بەڵام یەکیەتیـی سـۆڤیەت بە هـۆی پەیماننـامەیەك لە رێکەوتـی 26ی فـوریەی 1922و هێوربـوونەوەی پێوەنـدییەکانی یەکیەتیـی سـۆڤیەت لەگەڵ ئێرانـدا، داوای هاوکاری "سمکۆ" رەت دەکاتەوە.

ــ داوای هاوکـاری لە "حەیـدەر بەگ کـورك" و چـاوپێکەوتنی لە شەمزینان

7ــ هاوکـاتبوونی راپەڕینـی سـمکۆ لەگەڵ راپەڕینـی شـێخ مەحمـوود لە باشـووری کوردسـتانو سـەردار رەشـیدخان لە نـاوچەی کرماشـان کە بە پشـتیوانیی ئینگلیسـییەکان کەسـێك کە سەرۆك کۆماری کوردستانی داهاتوو بوو.

8ــ پێشـوازی لە شـێخ مەحمـوود وەکـوو "قارەمـانێکی نەتەوەیی"و بە فەرمی ناسینی وەك رێبەری تەواوی کوردەکان

9ــــ لەوانەیە چ لە گۆڕەپـانی کـوردەوەداو چ لە مێژوونووسـیدا، هـیچ رێبەرێکـی کـورد وەك سـمکۆ دەسـت نەکەوێ کە ئەوەندە کەوتبێتە بەر رقی هێزی باڵادەستەوە.

سمکۆ لە یەکێك لە داواکارییەکانی خۆی لە ژێر ناوی "وەزارەتی دەرەوەی یەکیەتیی سۆڤییەت" دا دەڵێ:

" من ریزێکی زۆرم بۆ یەکیەتیی سۆڤیەت کە پشتێنی هیمەتیی بۆ ئازادیی نەتەوەکانی جیهان بەستووە، هەیە. ئەگەر لە جیهاندا نەتەوەیەکی بەشەرفو خاوەن پرەنسیپ هەبێ کە تا ئێستا بە ئازادیو سەربەخۆی خۆی نەگەیشتووە، نەتەوەی کوردە کە لە لایەن دراوسێ باکوورییەکانی خۆیەوە پشتیوانیی لێناکرێو منیش هەروەها ئەندامێکی چووکەی ئەو نەتەوەیەم. من لە پێناو ئازادی نەتەوەی کورددا، ئامادەی هەر چەشنە هاوکارییەکم. (راپۆرتی چیچرێن بۆ وەزارەتی دەرەوەی رووسیە 1922)".

بەڵگەنامەی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا:

سمکۆو هەڵوێستی بریتانیا لەبەرامبەر راپەڕینەکەی ئەودا

بەڵگەنامەی ژمارە (371)، (6347)و (2262) لە رێکەوتی 20ی ژوڵای 1921، نامەی نهێنی ئەفسەرێکی بریتانیاییە لە "رانیە":

"ئاماژە بە نامەی "سمکۆ" بۆ "بابەکرئاغای پشدەر"، رای من لەمەڕ ئەو نامەیە بەو شێوەیەی خوارەوەیە:

"سمكۆ" كە لە ساڵانی تەمەنی خۆیدا، تێکڕووخانی چەند دەوڵەتو حکوومەتی بە چاوی خۆی بینیوە، بە پێی ئەوەی کە حکوومەتی ئێستا، ڕەوشێکی جیاوازی هەیەو پێگەی ڕاستەقینەی خۆی نەناسیوە. ئەو حەز بە لەدەستدانی دەسەڵاتی ئێستا نیە. کەوابوو پێویستی بە پشتیوانیێکی دەرەکی هەیە... لەمەڕ ناوچەکانی باکووریشەوە پەرەسەندنی پێوەندییەکانی ئێمە لەگەڵ "سمکۆ"دا کاریگەرترین بەرژەوەندی دەبێت... دروست یان هەڵە بێت .. "سمکۆ" ئێستا ناوبەدەرەوەیەو لەو وەکوو سەردارێکی گەورە ناودەبردرێت... بەڕای من دەتوانین بە یارمەتیدان بە "سمکۆ" زۆر لە هەڵوێستەکان بەردەممان بەرەو پێش ببەین.

.Fo371/ 6347/2262, 20 July 1921

لە هەمان بەڵگەنامەدا (س/63/رێکەوتی 1921/7/20)، نامەی سمکۆ بۆ "بابەکر ئاغا"ی سلێمانی نووسراوە کە "مەلا سلێمان"چەپەر(نامەرسان)ی ئەو بووە و دەقی نامەکە بەم شێوەیەکی خوارەوە بووە:

"هیچ حکوومەتێکی دیکە جیا لە بریتانیا ناتوانێ توانایی ئیدارەی ناوچەکەی هەبێ. بلشویکەکان دوای پێشڕەوییە کاتییەکانی خۆیان، ڕاوەستانو ناچار بە گەڕانەوە بوون. ئێرانیش ناتوانین وەك دەوڵەتێکی دەسەڵاتدار بژمێرین. مستەفا

کەمـــاڵو ســـوپاکانی لە بیســـت هەزار کەس تێنـــاپەڕێو پڕوپاگەنـدەکانی لە هێـرش بـۆ سـەر نـاوچەکە بە دوو مەبەسـتەوە پێـــك دێ: یەکەم کـــاریگەرییەکی خـــراپ لەســـەر یەکگرتـــوویی خێڵەکـــان و دووهەم، کـــۆکردنەوەی دراوو بـــاج ... هێـــزە چەکـــدارەکانی تـــورك کە هـــاتوونەتە "کـــانی ڕەش"، ئامـــانجێکی جیـــا لە تـــرس خســـتنەدڵی خێڵەکـــانی ناوچەکەیـــان نـــیە ... مـــن دەزانـــم بە "فێلبـــازی" تاوانبـــار کـــراوم، بەمەوە هێشـــتا کەس ئامـادەی وەرگرتنـی قسـەکانی مـن لە بەرگـری لە خۆیـدا نەبـووە. نە هەوڵەکـــانو شـــەڕە پێشـــووەکانی مـــن لە دوژمنـــی لەگەڵ بریتانیـــا دا نەبـــووە، بە پـــێچەوانەوە هەوڵـــم داوە پێوەنـــدییەکی باشـــم لەگەڵ حکـــوومەتی بریتانیـــادا هەبـــێ. کەوابـــوو لە ئێـــوە "بـــابەکر ئاغـــا" داواکـــارم کە لە نزیکـــی پێوەنـــدییەکانی بریتانیـــادا هاوکـــاریی پێویســـت بفەرمـــوون ... مـــن دەتـــوانم بـــۆ وتـــووێژ لەگەڵ نـــوێنەری حکـــوومەت دا، بـــێمە "شـــنۆ".. دڵنیـــام کە زۆر خـــاڵی هـــاوبەش لە نێوان هەردوو لایەندا هەیە...

لە یادداشـــتێکی دیـــــکەدا ژمـــــارە (ج/61ڕێکەوتـــــی 1921/7/29) کە لە لایەن ئەفســـــەری بریتانیـــــاوە بـــــۆ نوێنەری "سامی" نێردراوە دەخوێنینەوە:

"بە هەڵسەنگاندنی جێگری ئەفسەری سیاسی لە رانیە "کاپیتان کوك" جێگای پەسەندمە، لەگەڵ ئەوەشدا سەرنجی ئێوەش بۆ ئەم خاڵانەی خوارەوە رادەکێشم:

1ــ نەخشەی ناوچەی ژێردەسەڵاتی سمکۆ لە ناوچە کوردنشینەکاندا، مەودای نێوان ئێرانو تورکیە بەم شێوەی خوارەوەیە:

"هێڵێکی درێژ لە "بیرەکەپرە" لە درێژایی زێی گەورەو لەوێڕا بەرەو لای دیلمان (سەڵماس) هەتا "خوی". لە "خوی" بەرەو لای باشوور هەتا کەنارەکانی گۆلی ورمێو لەوێڕا هەتا "سۆلدوز"و "بانە" جیا لە سنەو مەهاباد ... بێگومان، پشتیوانییە مەعنەوەییەکانی بریتانیا دەبێتە هۆی ئەوەی کە ناوبراو، چوارچێوەی دەسەڵاتی خۆی هەتا شارۆچکەی "دزا"]وەرگێڕ!!![لە رۆژئاوای ئێراندا بەربلاو بکات ...

2ــ سەید تەها رەنگە لە وەڵامی دواکارییەکانی "سمکۆ"دا، لەگەڵ بریتانیادا بکەوێتە وتوێژەوە.

3ــ پێکهێنانی پێوەندی لەگەڵ "سمکۆی بەهێز"دا، هەڕەشە بۆ سەر سنوورەکانی ئێمە پووچەڵ دەبێتەوە.

4ــ لەمەڕ ئێرانیش دەتوانم بڵێم کە ئەم دەوڵەتە بە هۆی لەدەستدانی زەوییەکانی کە بە کردەوە چاودێری بەسەردا نەماوە، دڵگران نابێت...

5ـ لەمەڕ "سمکۆ"ش دەتوانین بڵێین کە کەسێکی بەهێزو بەرزنەفسەو کەواتە نابێ بەتەواوی متمانەی پێبکرێت ... ئەو ئەگەرچی ئێرانییەکانی شکست داوە، بەڵام باش دەزانێ کە پشتبەستن لە خێڵەکان وەك تەنیا پشتیوانێك، کارێکی دروست نیەو هەوڵ دەدا لەگەڵ دەوڵەتی بریتانیادا بکەوێتە وتوویژەوە...

لە روانگەی منەوە، پشیتوانیی مەعنەوی لە ناوبراوەوە، لە درێژخایەندا دەبێتە هۆی ئەوەی کە لەبەرامبەر تەواوی مەرجەکان دا ملکەچ بین...

شێخ مەحموود بەرزنجی

ڕاپەڕینی شێخ مەحموودی بەرزنجی لە مێژووی سیاسیی نەتەوەی کورددا هەر وەك ڕاپەڕینی شێخ عوبەیدوڵلاو سمکۆ خاوەنی تایبەتمەندییە دەگمەنو پێکهاتەی سیاسی تایبەتە کە جیا لە جیاکردنەوەی خۆی لە ڕاپەڕینەکانی دیکە، میراتێکی پڕبایەخی بۆ "بزاڤی نەتەوەیی کورد" بەجێ هێشتووە:

کردەکار: ڕاپەڕینی شێخ مەحموود بەرزنجی و دامەزرانی حکوومەتی کوردستان

هۆکار: شێخ مەحموود بەرزنجی (حەفید)

گۆڕەپان :

الف: زەمان: 1919 ـ 1934

ب: شوێن: باشووری کوردستان (هەرێمی ئێستای کوردستان لە عێراقو ناوچەی سلێمانییە)

کورتەیەك لە ژیانی سیاسی شێخ مەحموود بەرزنجی :

بەدوای شەڕی جیهانیی یەکەم شێخ مەحموود یەکێك لە کەسایەتییەکانی بزووتنەوەی نەتەوایەتی کوردو لە هەمان

کاتــدا، هێمــای نەتەوەیــی کوردەکــان لە خەبــات دژی کەورەتــرین دەوڵەتــی کلۆنیــالیزمی جیهــان بــووە. شــێخە مەحمــوود کە جیــا لە بەرەوڕووبـــــوونەوەی راســـــتەوخۆ لەگەڵ دەوڵەتـــــی بریتانیـــــا، لە دەورانــی دەستبەســەر کــردنو دوورخســتنەوە بە زۆرەملێیــانەش هــیچ کــات لە ئامــانجە "نەتەوەخــوازانە"کــانی خــۆی پاشەکشــەی نەکــردو بەردەوام پێــداگری لەســـەر جێبەجێکردنـــی هزرەکـــانی خـــۆی دەکــرد. لە یەکێــك لە نامەکــانی خــۆی بــۆ "رەشــید زەکــی" بەرپرســی شــاندی نــوێنەرایەتیی کوردســتانی باشــوور بــۆ کۆنســولی حکــوومەتی بریتانیــا بە "بەیــرووت" لە رێکەوتــی 2ی ژولای 1919 گرینگتــرین داخوازییەکــانی بە شــێوەی خــوارەوە گەڵاڵە دەکات :

1ــــ ســـــەربەخۆیی تەواو بـــێئەملاو ئەولای حکـــــوومەتی کوردســـتان لە ژێـــر دەســـەڵاتی شـــێخ مەحمـــود بە ناونـــدێتی سلێمانی .

2ــ دابینکردنــی ئاســانکاری بــۆ پێکهێنــانی دیپلۆمــاتیکی نێوان حکوومەتی کوردستانو دەوڵەتی فەڕانسە.

3ــ کۆتــایی هێنــان بە دەســەڵات بەســەر کوردەکــان لە لایەن بریتانیاوە بە هەوڵو پشتیوانی دەوڵەتی فەڕانسە .

4ـ دابینکردنی بژێوی ژیان بۆ دانیشتوانی سلێمانی کە بە هۆی گەمارۆی ئەرتەشی بریتانیاوە تووشی قەیرانێکی جیددی بوون .

5ــ هەوڵدان بۆ سەقامگیری تەناهیی‌و ئازادی لە کوردستاندا

6ــ ئاگاداركردنەوەی شاندە ئەمریکاییەکان لە رەوشی کوردستان

7ــ داخوازی پشتیوانییەکی تەواو عەیار لە دەوڵەتی فەڕانسە .

لە یەکێکی دیکە لە بەڵگەنامەکاندا هاتووە کە :

..."حکوومەتی کوردستان لە سلێمانیدا پێکهاتووەو بریتییە لەم ناوچەگەلەی خوارەوە :

"لە "ماردین"ەوە هەتا "سنە" لەوێڕا بەرەو باکوور هەتا "ورمێ"و باش قەڵا کێشراوە. خەڵکانی نبشتەجێی کەرکووکیش شێخ مەحموود بەرزنجی وەکوو پاشای خۆیان قبووڵ کردووە ".

گرینگترین تایبەتمەندییەکانی راپەڕینی شێخ مەحموود بەرزنجی :

1. هێمای ئایینی ـ نەتەوەیی راپەڕین
2. دامەزرانی حکوومەتی کوردستان لە ماوەیەکی کاتیدا
3. بەرگرییەکی بەرفراوان لەبەرامبەر بریتانیادا

4. سەرانسەری بوونو بەشدارییەکی زۆرینە لە راپەڕینەکەدا

5ـ پێوەنـدییەکی بەهێـزو چالاکـانە لە نێـوان رێبەرانـی نەتەوەیـی کورد لە ئێرانو تورکیە (سمکۆو جەلادەت بەدرخان(

6ــ ناســاندنی لە لایەن رێبەرانـــی کـــوردەوە وەکـــوو پاشـــای کوردستان

7ــــ لاوازی دیپلۆمـــــاتیکی لە پێوەنـــــدییو دانوســــتانە سیاسـییەکان لەگەڵ دەوڵەتـی بریتانیـاو نـوێنەری سـامی بریتانیـا لە بەغداد دا .

8ــ هۆنــدنەوەی شــێعری ســروودی "ئەی رەقیــب" لە لایەن "دڵــدار"، شــاعیری مەزنــی کــورد لە ســەردەمی شــێخ مەحمــوود دژی کلۆنیـــالیزمی بریتانیـــا کە دواتـــر وەکـــوو ســـروودی نەتەوایەتی ناسرا .

9ـ هەوڵـی شـێخ مەحمـوود بـۆ سـەقامگیری دەسـەڵات بەسـەر تەواوی کوردســتاندا بە بــێ رەچــاوکردنی ســنوورە جوغرافیــاییە دیاریکراوەکان لە لایەن کۆمەڵگای نێونەتەوەییەوە .

10ــ هەڵکەوتنـــی راپەڕینـــی شـــێخ مەحمـــوود لە مەودایەکـــی زەمانیـــدا کە گرینگتـــرین تایبەتمەنـــدییەکانی، ناســـەقامگیریو نەبـوونی هاوسـەنگی سیاسـی بە هـۆی خیشمەخێشـی سیاسـی لە نـــاوچەکەداو هەروەهـــا رێژیمێـــك لە لایەن زلهێـــزە رۆژئاواییەکـــانەوە لە ناوچەکەدا بوو .

11ــ تێکهەڵچـوونی نیزامـی راسـتەوخۆ لەگەڵ ئەرتەشـی بریتانیـا لە کوردسـتانداو بۆمبـارانکردنی هەوایـی سـلێمانی لە دوو کاتدا :

شـرۆڤە: شـێخ مەحمـوود بەرزنجـی بە دامەزرانـی حکـومەتی کوردستانو دانـی مـۆدیلێکی لە پێکهاتەی سیاسـی . ئیداری لە سـلیمانیدا، ئامـانجی خـۆی لە راپەڕیـن بـۆ پێکهێنـانی دەسـەڵاتێکی سـەربەخۆیی کـوردیو جیـا لە سیاسـەتەکانی بریتانیـا بـۆ رۆژهەڵاتـی نـاڤین کە لە نـاوچە کوردنشـینەکان لە داهـاتوودا بە نێـو "عێـراق"پێچـاویەتەوە. شـێخ مەحمـوود لە سـەردەمی خەبـاتو پێکهێنـانی حکـومەتی کوردسـتان، هیچکـات سـەری بـۆ سیاسـەتەکانی نـوێنەرانی سـامی بریتانیـا لە بەغـداد دا، دانەنوانـدو بە هـۆی لاوازی بەرچـاو لە دیپلۆماسـی سیاسـیدا، بە هـۆی زەقکـردنەوەی کێشـەی ئـایین لە بەرامـبەر نـوێنەرانی بریتانیـاو هەوڵ لە پێنـاو نوانـدنی هێنـدك دروشـمی ئـایینی بە کـردەوە دەسـەڵاتی "شـێخ"یـان بە بێهیـواو لە ئاکامـدا بە دەستنیشـانکردنی "مەلەك فەیسـەڵ" و فۆرماسـیۆنی پۆلێنبەنـدی سیاسـی تـێکەڵاو لە عەرەبـی شـێعە، عەرەبـی سوننیو کوردەکان ملکەچ کرد .

"میجـر ویلسـۆن" نـوینەری سـامی بریتانیـا لە بەغـداد دا، لە راپـۆرتی خـۆی بـۆ وەزارەتـی دەرەوەی بریتانیـا لە لێهـاتوویی شـێخ

مەحموود بۆ حکوومەتی داهاتووی عێراق باس دەکات، بەڵام دەڵێ: "بە هۆی دەمارگرژی زۆری مەزهەبیو هێندێك هۆکاری دیکە، ناتوانین بڕوای پێبکەین ". (FO371/5124/Baghdad1921)

سێ بەڵگەنامە لە وەزارەتی دەرەوەی فەڕانسە

لەمەڕ شێخ مەحموودو حکوومەتی کوردستان

لە بەشێك لە بەڵگەنامەی یەکەمدا کە لە ڕێکەوتی 18ی ئاگۆستی 1919 بۆ کولنل کرۆس، ئەفسەری تایبەتی پێوەندییەکانی حکوومەتی فەڕانسە لە دێمشق لە لایەن شاندی کوردستان بە نوێنەرایەتی سەید ئەحمەد نووسراوە، هاتووە کە:" ... من دووپات دەکەمەوە کە راپەڕینە نەتەوایەتییەکانی نەتەوەی کورد لە کوردستاندا بەم هۆیانەی خوارەوە بووە :

الف ـ گوشاری زۆرو ستەمی نەتەوایەتی دژ بە کوردەکان

ب ـ دەستێوەرانی بەردەوامو هەمیشەیی هێزەکانی بریتانیا لە کاروباری نێوخۆیی کوردستاندا

ج ـ نەمانی تاقەتی جەماوەری خەڵکیو دەستپێکی خەباتی چەکدارانە دژ بە دەوڵەتی بریتانیا

2ـ لە بەڵگەنامەی دووهەمیشدا کە لە ڕێکەوتی 1934/3/10 بە ژمارەی 55 لە لایەن فەرماندەی گشتیی هێزەکانی فەڕانسە لە ناوچەکەدا بۆ وەزارەتی دەرەوەی

فەڕانسـە، هـاتووە کە لە کۆتاییـدا ئامـاژە بەم مـژارە کـراوە کە:

"... شـێخ بە هەمـوو توانـایەوە خولیـای بەدەسـتهێنانی خودموختـاری بـۆ نەتەوەی کـوردە کە ئەگەرچـی لەگەڵ بـارووخی ئێسـتادا ، بەدەسـتهێنانی وەهـا ئامانجێـك بەم زووییـانە ناگونجێت."

3ـــ لە بەڵگەنـامەی سـێهەمدا کە لە ڕێکەوتـی 10ی ژوئەنـی 1923 بە ژمـارەی 22 لە ژێرنـاوی "نـاڕەزایەتیی کوردسـتانی ئێـران دژ بە سیاسـەتی دەوڵەتـی بریتانیـا"دا تۆمـار کـراوە بـۆ سـەرۆك وەزیرانـی ئێـران (سـەرئاوەڵا بـۆ نـوێنەرانی ئەمریکـا، تـورکیە، ئیتالیـا، رووسـیەو فەڕانسـە) هـاتووە کە "... بە نـاوی مرۆڤـایەتیەوە لە هێـزە بێلایەنەکـان داواکـارین کە بە نـاردنی شـاندەکانی خوازیـاری راسـتییەکانو بینینـی کاولکارییەکـانی سـلێمانی لەلایەن ئینگلیسـییەکانەوە بەڕێـوە چـووە، بەم خێشمەخێشـانە کۆتـایی بێـنن. ئەم نـامەیە لە لایەن زۆربەی گەورەپیاوانی کورد لە ئێراندا واژۆ کراوە .

سەرچاوەکان بۆ خوێندنەوەی زیاتر :

-1کردسـتان و کـرد در اسـناد محرمـانە بربتانیـا، "ولیـد حمدی" ،ترجمە بهزاد خوشحالی، همدان، 137٨

- 2شیخ مەحمـوودی حەفیـد زادە لە بەڵـگە نـامە کـانی فرانسی دا، دکتور نەجاتی عەبدوڵڵا، سلێمانی 2006

3- حکـومەتی کوردسـتان لە نـاو مەتەڵـی سیاسـی بریتانیادا، مەحموود مەلا عیززەت، سلێمانی 2006

شێخ سەعید پیران

لە مانگی فورییەی 1925دا، ڕاپەڕینی شێخ سەعید پیران دەستی پێکرد. شێخ سەعید یەکێك لە پیاوانی گەورەی ئایینیو خەڵکی ناوچەی "گەنج" بوو. بە دوای بەدەسەڵات گەیشتنی "مستەفاکەماڵ" لە تورکیەو نەمانی خەلافەتی ئیسلامی، شێخ سەعید لە دژایەتی لەگەڵ "لائیتیسم"و بە ئامانجی بەرگری لە داهاتووی ئیسلام، دژ بە حکوومەتی نوێی تورکیە ڕاپەڕی.

کردەکار: ڕاپەڕینی شێخ سەعید پیران

هۆکار: کوردەکانی باکوری کوردستان (تورکیە) بە ڕێبەری شێخ سەعید پیران

گۆڕەپان:

ئەلف: کات: 1925

ب: باشووری ڕۆژهەڵاتی تورکیەو زۆربەی ناوچە کوردنشینەکانی ئەو وڵاتە

ئامراز: ڕاپەرینی چەکدارانە

ئامانج: 1ـ پشتیوانیی لە رەسەنایەتی نەتەوەی کورد 2ـ دژایەتی لەگەڵ "لائیتسە"ی حکوومەتی نوێی تورکیە 3ـ پشتیوانیی کردن لە ئیسلام

تایبەتمەندییەکانی شۆڕش: ئەم راپەڕینە لە فورییەی 1925 دەستی پێکرد. لە ماوەیەکی کورت دا ناوچەکانی باشووری رۆژهەڵاتی تورکیەی گرتەوە. بە دوای بەربڵاوبوونی راپەڕینەکەو پێکهاتنی دووبەرەکی نێوان لێژنەی وەزیرانی تورکیە، مستەفا کەماڵ ناچاربوو کە "عیسمەت پاشای ئینۆنوو" وەزیری ئیسلامگەرای وەلاناو سەر لە نوێ کابینەی دەوڵەتی خۆی بانگهێشت کرد. مەبەست لە بانگهێشت کردنی "ئینۆنوو" بۆ ئانکاراو باسو وتوویژ لەمەڕ راپەڕینی شێخ سەعید و دەرەتانی هەوڵدان بۆ سەرکوتی راپەڕینەکە بڕەخسێنی.

سەفارەتی بریتاینا لە تورکیەدا لە راپۆرتەکەی خۆی بە بەڵگەهێنانەوە لە سەرچاوە هەواڵدەرییەکانی تورکیە دەڵێ: نیشانەگەلێك هەیە دەرخەری ئەوەیە کە راپەڕینی شێخ سەعید بەشێکی بەربڵاوی لە تورکیەی گرتۆتەوەو بەشێکی زۆر لە هێزەکانی تورکیە نێردراونەتە ئەو ناوچەیە بۆ سەرکوت کردنی راپەڕینەکە".

سەرچاوە فەرمییەکانی تورکیە رایانگەیاندووە کە شێخ سەعید پیران، سیاسەتی نوێی بریتانیا بۆ هەڕەشەی کوردەکان دژ بە حکومەتی نوێی تورکیەیە کە بە پشتیوانیی بریتانیا دەستی پێکردوەو هەستە نەتەوەییو مەزهەبییەکانیان لە پلەی دووهەمدایە.

لە یەکێك لە راپۆرتەکانی دەوڵەتی بریتانیا دا بە ئاماژە بە کابینەکە هاتووە کە: ئەندامانی کابینەکە بە هۆی ئەوەی کە زۆربەیان خاوەن باوەڕە مەزهەبییەکان نین، ئەنگیزەو خولیایەکی زۆریان بۆ سەرکوتی راپەڕینی شێخ سەعید هەبوو و لەم روویەشەوە جیاوازی بیروڕا زۆرە.

دەوڵەتی بریتانیا لە راپۆرتەکەی خۆیدا گرینگترین هۆکارەکانی بیچمگرتنی راپەڕینی شێخ سەعید بەم شێوەیە دەستنیشان دەکات:

1. راپەڕینەکە رێبازێکی نەتەوەیی ـ مەزهەبی هەیە.
2. ئیدارە دەوڵەتییەکان گەندەڵن.
3. کاروباری خەڵکی جێبەجێ ناکرێ.
4. هەڵسوکەوت لەگەڵ خەڵکانی خۆجێی زۆر نالەبارە.
5. نارەزایەتیی خەڵکی گەیشتۆتە ئەوپەڕی خۆی.

6ـ خەڵکی لە پەسندکردنی یاسای "خیانەت" بە تەواوی رق ئەستوورن. (یاسای "خیانەت" کە بە دوای بە دەسەڵات

گەیشتنی مستەفا کەماڵ پەسند کرا، کە سزا قورسەکان بۆ کەسانێك دەبڕایەوە کە دینو سیاسەتیان پێکەوە تێکەڵاو کردبایە).

7ـ قوتابخانە دینییەکان بەرەو سنووردار کردنو بێئیمکاناتی بەرەوڕوو بوون.

8ـ ڕێبەرە ئاینییەکان لە لایەن دەوڵەتەوە دەکەوتنە بەر بێڕێزییەوە.

لە ئاکامدا لە ڕێکەوتی ڕۆژی 16ی ئاوریلی 1925، هێزەکانی تورکیە ، ڕاپەڕینی شێخ سەعید سەرکوتو ئەو و چەند کەسێك لە ڕێبەرانی شۆڕشەکە دەستبەسەر کران. ڕێبەران لە دادگای نیزامی دیاربەکردا دادگاییو بە ئێعدام مەحکووم کران. لە راپۆرتی کۆنسولگەری بریتانیادا هاتووە کە لەگەڵ سەرکوتی راپەڕینی شێخ سەعید ، دژوارترین قەیرانی تورکیە بە داوی هاتنە سەرکاری مستەفا کەماڵ کۆتایی پێهات.

حوکمی لە سێدارەدانی شێخ سەعید پیرانو 40 کەس لە هاوڕێیانیلە ڕێکەوتی 28ی ئاوریلی 1925بە دوای دادگایی کردنێکی رواڵەتیو بێ بڵاوکردنەوەی بەڵگەنامەکانی پێوەندیدار بە مەسەلەکەوە، بڵاو نەکرایەوەو هەروەها بڕیاری داخستنی تەواوی تەکیەکانی ڕۆژهەڵاتی تورکیە راگەیاندرا. بەڵام لە بەڵگەنامەی ژمارە 1867ی "مستر هارس" بۆ

"مستر ئوستر چمبێرلین" له ژولای 1925 لهگهڵ ئاماژهدان به دادگایی شێخ سهعید، به بهشێك له وتهكانی سهرۆكی دادگا ئاماژه دهكات كه تێیدا، سهرۆكی دادگا، ئامانجی شێخ سهعیدی بهڕوونی له "دامهزرانی حكوومهتێكی سهربهخۆی كوردستان" دهردهبڕێ.

لهم بهڵگهنامهیهدا كه له زمانی سهرۆكی دادگاوه هاتووه:

"... زۆربهی ئێوه به هۆی بهرژهوهندیی تاكهكهسیو زۆربهشتان به هۆی بهستراوهیی به دوژمنانو تهماحی سیاسی لهم راپهڕینهدا بهشداریتان كردوه، بهڵام ههمووتان ئامانجێكتان ههیه و ئهوهش دامهزرانی دهوڵهتێكی سهربهخۆی كوردستانه. راپهڕینهكهی ئێوه ئاكامی چهند ساڵ ئاگرتێبهردانی ناوچهكه بوو، بهڵام لهم دواییانهدا، ئهرتهشی توركیه بوو كه راپهڕینهكهی به باشترین شێوه كۆنترۆڵ كرد. حكوومهتی توركیه تهحهمولی هیچ چهشنه چالاكییهكی سیاسیو نیزامی دژ به خۆی ناكات ..."

راپهڕینی شێخ سهعیدیش ههر وهكوو زۆربهی شۆڕشهكانی دیكهی مێژووی نهتهوهی كورد، ئهگهرچی به نێوهرۆكێكی ئایینی دهستی پێكرد، بهڵام له درێژهدا ، سیمایهكی نهتهوهیی ـ مهزههبی به خۆوه گرتو له ئاكامدا بۆ رزگاربوونی له دهستی باڵادهست، خۆی به سمیایهكی نهتهوهیی گۆڕی.

سەرچاوەکان:

1 - کردستان و کرد در اسناد محرمانه بریتانیا؛ ولید حمدی؛ ترجمه بهزاد خوشحالی، 1378، همدان، نورالعلم

مەلا مستەفا بارزانی

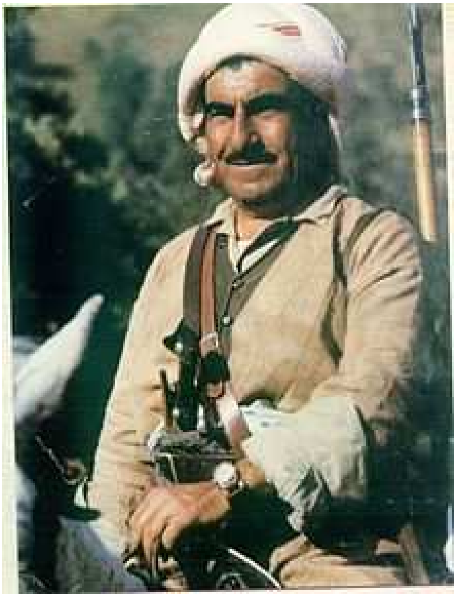

لەخـۆڕا نـیە کە ئەگەر کەڵەپیاوێـك هەر لە "منداڵـــــدانی" دایکێکـــــی خەباتکـاری کـوردەوە، لەدایـك بێـتو "ســــرِوودی خواکـــان"، "هــــاواری ئـــازادی"، "رزگـــاری"و "رزگاریـــدەر" بێـــت. پیاوێـــك کە لە "دیلیەتـــی"دا چـاوی بەدنیـا هەڵێنـا، بەڵام ئـازادانە ژیـانی بردەســەر. ئازایـانە خەبـاتی کـــردو لە ئاکامـــدا میراتێکـــی پـــڕ بـــایەخی خەبـــات دژی ســـتەمی باڵادەســـتی بـــۆ رۆڵەکـــانی بەجێهێشـت. پـاش سـەدەیەك خەبـات، بەشـێك لە کوردسـتان وەکـوو "نـــاوچەیەکی فیـــدراڵ" بە جیهـــانی ئەورۆکە بناســـێنێ. مەلامســـتەفای بـــارزانی بە وتەی "هەژار"، "هێمـــای خەبـــاتو بەرگـری بـۆ گەیشـتن بە ئـازادی"و بە وتەی "پێشـەوا قـازی محەمـــەد"، "ســـێمبۆلی شـــەرافەت، بـــوێری، جـــوامێری، لێهـــاتوویی و ئـــازادیخوازی" بـــوو. بێگومـــان مەلا مســـتەفاو ئەخلاقـــی ئەو لە روانـــگەی "پێـــداگریی لەســـەر بەردەوامـــی

خەبات" لە دەورانێکی نزیك بە سەد ساڵ یەکێك لە کەڵەپیاوانی مێژووی کورد بە ئەژمار دێت.

کردەکار: مەلا مستەفا بارزانی

هۆکار: مەلا مستەفا بارزانی، عەشیرەتی بارزانو حیزبی دێموکراتی کوردستانی عێراق

گۆڕەپان:

الف: زەمان: لە سەرتای سەدەی بیستەمەوە هەتا ئێستا

ب: شوێن: باشووری کوردستانو "بیاڤی کۆماری کوردستان"

ئامراز: راپەڕینی چەکدارانە، راپەڕینی جەماوەریو دیپلۆماسی سیاسی

ئامانج: دامەزرانی کیانێکی سەربەخۆی کوردی لە ناوچە کوردنشینەکانی رۆژهەلاتی ناڤیندا

مێژوو: ناوچەی بارزان لە باکووری کوردستاندا هەڵکەوتووە کە لە باکووری ناوچەی فیدراڵی کوردستاندایە، شوێنی ژیانی هۆزی بارزان لە مێژوودا بووە. گەورە پیاوانو پێشەواکانی بارزان، لە شێخە گەورەکانی ئایینیو دیندارانی باشووری کوردستانو لە گەورە پیاوانی ئیسلام لە ناوچەکەدا بوون. لەم روویەوە پێگەی ئایینیی گەورەپیاوانی بارزان، هێزی سیاسی - مەزهەبی کاریگەرییان هەمیشە هەبووەو یەکێك لە هۆکارەکانی راپەڕینی سیاسی لە مێژووی ئەم هۆزەدا بووە. ناوچەی بارزان

لە "هەرێمی فیدراڵی کوردستان" لە ناوچەگەلێکە کە لە سەرەتای دامەزرانی حکوومەتی عێراقەوە هەتا زاڵبوونی کۆلۆنیالیزمی بریتانیاو لە ئاکامدا بەستەبەندی سیاسیی تێکەڵاو لە کورد، عەرەبی سوننیو عەرەبی شیعە بە ناوی عێراق، بۆ گەیشتن بە کیانێکی سەربەخۆی کورد هەرگیز ڕانەوەستاو لە دەورانە جیاوازەکانی حکوومەتەکانی عێراقدا، لانیکەم شەش جار بە تەواوی کاول کراو ئاگری تێبەردرا.

مەلا مستەفای بارزانی هەر وەکوو پێشەوا ئایینیەکانی دیکەی بارازان، شێخ عەبدوسەلام بارزانو ... لە ساڵانی پێش لە دامەزرانی تا ڕاگەیاندنی حکوومەتی عێراق، دەورانێکی پڕ لە هەورازو نشێوی بۆ گەیشتن بە ئازادی پێواوە. خەباتی عەشیرەیی دژ بە داگیرکەریی بریتانیا، بەردەوامی خەبات دوای دامەزرانی حکوومەتی عێراق، بەشداری بەرچاوی لە "کۆماری کوردستان" بە ڕێبەرایەتیی پێشەوا قازی محەممەد، تێپەڕکردنی دەورەیەکی دوورخراوەیی کورت ماوە لە یەکیەتیی سۆڤییەتی پێشوو، گەڕانەوە بۆ عێراقو بەردەوامی خەباتی چەکدارانەو سیاسی لە چوارچێوەی حیزبی دێموکراتی کوردستانی عێراق، پەیمانی ئەلجەزایرو تێکچوونی کاتیی هاوسەنگی نیزامی تا 1979، مەرگ لە تاراوگەو ... لە ئاکامدا ڕاپەڕینی گەورەی 1991ی کوردستان دوای هێرشی

هێــزە هاوپەیمانەكــان بــۆ عێــراق لە لایەن كــوڕەكەی "مەســعود بــارزانی" تــا راگەیانــدنی فیــدراڵیزم بــۆ عێــراق لە 2005دا، نیشــانەگەلێكی جێگــای ســەرنجی زۆرن بــۆ دەرخســتنی ئەم دەورانە پــڕ لە هەورازو نشــیوە. حكــومەتی كوردســتانی ئــێَ ســتا بە ســەرۆكایەتی "مەســعود بــارزانی" ، كــوڕی مەلامســتەفا بــارزانی هــاتۆتە بەر و هەنــووكەش بە تێــپەڕ كردنــی دەورانــی تێپەڕبوون بەرەو داهاتووە.

تایبەتمەندییەكانی راپەڕین:

1. پێگەیەكی بەهێزی ئایینی لە نێوان هۆزی بارزاندا

2ـــ هاوپێوەنــدی جەمــاوەری ئــایینیو خێڵەكــی لای بارزانییەكان

3. دەسەڵاتی نەریتی ـ كاریزمایی مەلا مستەفا بارزانی

4ـ تایبەتمەنــدیی جوغرافیــایی نــاوچەی بــارزانو نەبــوونی كەڵــك وەرگرتنــی نیزامــی تەواوی حكــوومەتی كــاتی عێــراق لە سەركوتی راپەڕینەكە.

5ـ بــاوەڕی تەواوی مەلامســتەفا بــارزانی لە تێكچڕژاویــی مەســەلەی كــورد لە بــاكووری رۆژهەڵاتو باشــوور بە هــۆی بوونی سنووورە سیاسییەكان.

6ـ چــوونە نێــو بیــاڤی "كۆمــاری كوردســتان" لە ســاڵی 1946 بــۆ پشــتیوانیی كــردن لە كۆمــاری كوردســتان بە

ڕێبەرایەتی پێشەوا قازی محەمەدو هەڵبژاردنی وەکوو یەکێک لە چوار ژێنراڵی ئەرتەشی کۆماری کوردستان.

7ـ بەرگری چەکدارانە لە بەرامبەر هێزەکانی ئێران لە سەردەمی کۆماردا.

8ـ تەسلیم نەبوون لە بەرامبەر هێزەکانی ئەرتەشی ئێرانداو گەیشتن بە سنوورەکانی یەکیەتیی سۆڤیەت لە تەنیشتی پیشمەرگەکانی بارزانی لە درێژەی سنوورەکانی ئێران ـ عێراق ـ تورکیە پاش رووخانی کۆماری کوردستان.

9ـ دامەزرانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی عێراقو ڕێکخستنی نوێی سیاسی ـ نیزامی.

10ـ بەردەوامی خەباتو لە هەمان کاتدا دیپلۆماسییەکی چالاکانە لە کۆتاییەکانی دەیەی 50ی زایینیو تا کۆتایی دەیەی 70ی زایینی.

11ـ پێکهێنانی ناوچەی نیوە خودموختار لە باشووری کوردستان لەم دەورانەدا.

12ـ خەباتی سیاسی لە پاڵ خەباتی نیزامی لەگەڵ دەوڵەتە کاتییەکانی عێراقدا.

13ـ دیپلۆماسییەکی چالاکی نێونەتەوەییو لە سەرووی هەموانەوە، کەڵک وەرگرتن لە لێڵیی پێوەندییەکانی ئێرانو عێراق بۆ باشترکردنی پێگەو هەوڵ بۆ بەدەستهێنانی ئامانجەکان.

14ـــ بەردەوامـــی خەبـــات لە دەورانێکـــی درێژخـــایەن لە ڕۆژهەڵاتی ناڤیندا.

15ـ ڕاگەیانـدنو پەسـندکردنی یاسـای حکـوومەتی فیـدراڵی کوردســـتان لە گەڵ "یەکیەتیـــی نیشـــتمانی کوردســـتان" دوای 1991و لە درێـــژەدا یاسـای بنەڕەتـی عێـراق لە سـاڵی 2005 بۆ وەرگرتنی فیدراڵیزم لە عێراقدا.

16ـــ نەتەوەخـــوازی لە دەورانـــی پـــڕ لە هەورازو نشـــێوی بەرگریدا.

مەلامســـتەفا بـــارزانی دوای رووخـــانی کۆمـــاری کوردســـتان، هێزەکـانی خـۆی لە مەهابـادەوە تـا لێـواری چـۆمی "ئەرەس" لە درێـــژەی ســـنوورەکاندا بەرەو یەکیەتیـــی ســـۆڤییەتی پێشـــوو بـــردو بەناچـار قبـوول کردنـی دوورخراوەییەکـی زۆرەملێیـانەی نزیـك بە 10 ســـاڵ لەو ولاتە بـــوو. مـــریەم فیـــرووز (فەرمـــانبەر)، هاوســـەری نـــورەدین کیـــانووری، ســـکرتێری گشـــتی حیزبـــی تـــوودەی ئێـران، لە یەکێـك لە وتووێژەکـانی خۆیـدا دەڵـێ:" لە نێـوان تەواوی ڕێبەرانـــی دوورخـــراوەی جیهـــان کە لە مســـکۆ دەورانـــی ژیـــانی دوورخراوەیـــی خۆیـــان بـــردە ســـەر، تەنیـــا مەلامســـتەفا مـــووچەی پەنـــابەریەتی وەرنەدەگـــرتو خەرجـــی ژیـــانی رۆژانەی خـــۆی بە پـــاكو خـــاوێنکردنەوەی حەوتـــووانەی ئاپارتمانەکـــانی ئەو نـــاوچەیەی مســـکۆ کە تێـــدا دەژیـــا، دابـــین دەکـــرد. بەڕای مـــن،

لێهاتووترین ڕێبەری سیاسی جیهان بوو کە جیا لە پێشنیارەکانی سۆڤییەت، تەنانەت هەنگاوێك لە ئامانجەکانی خۆی پاشەکشەی نەکرد".

مەلا مستەفا پاش گۆڕانی حکوومەت لە عێراقدا، لە سالەکانی کۆتایی دەیەی 50 گەڕایەوە عێراقو ڕۆڵی سیاسی خۆی هاوتەریب لەگەڵ ڕێبەرانی ئەوکاتی عێراقدا وەئەستۆ گرتەوە. لە ساڵی 1966، "جەلال تاڵەبانی" وێڕای گرووپێك لە ئەندامانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی عێراق لە حیزب جیابوونەوەو بە ڕاگەیاندنی جیابوونەوە، "یەکیەتیی نیشتمانیی کوردستان"یان دامەزراند. کە دواتر ئەم دوو حیزبە، واتە حیزبی دێموکراتی کوردستانی عێراقو یەکیەتیی نیشتمانی کوردستان بوون بە کاراکتێرە سیاسییەکانی باشووری کوردستانو دواتر عێراقیش. پەیمانی 1975ی نێوان عێراقو ئێران کە ئێرانی دەروەست بە ڕاگرتنی "بارزانی" لە بەرامبەر دەسەڵاتی ئەم وڵاتە بەسەر "چۆمی ئەلوەند" بوو، کە گەورەترین خەساری لە حیزبو ڕێبەرییەکەی دا. عیسا پژمان ئەفسەری پێوەندیی مەلامستەفاو شای ئێران، پەیمانی ئەلجەزایری بە "گەورەترین خەیانەتی دەوڵەتێك دژ بە گرووپێکی خەباتکار لە تەواوی مێژوودا دەزانێ". ئەگەرچی خۆی دەڵێ کە "ئێمە بە ڕادەی سێ ڕۆژ، خواردەمەنیو کەرەستەی نیزامیمان لە بەردەستی

مەلامستەفا دانەدەنا، چونکە ئەو هەڕەشەیەکی گەورە نەتەنیا بۆ ئێرانو عێراق، بەڵکوو بۆ تەواوی رۆژهەڵاتی نێوەڕاست بوو."

هێزەکانی بارزانی بە دوای بەستنی پەیماننامەی 1975و راگەیاندنی چەکدانان، هاتە ئێرانەوەو وەکوو شێوەیەکی دوورخراوەیی لە ناوچەی "عەزمییەی کەرەج"و "هەمەدان"دا نیشتەجێ بوون. لەگەڵ شۆڕشی گەلانی ئێران لە ساڵی 1979و رووخانی رێژیمی پەهلەوی، حیزبی دێموکراتی کوردستانی عێراق، بە ناوی "قیادە موەقەت" خۆیان رێکخستەوەو سەر لە نوێ خەباتی چەکدارانەی خۆیان دەست پێ کردەوە. مەلامستەفا بەر لەم کاتە، لە رێکەوتی فوریەی 1979 لە ویلایەتە یەکگرتووەکان کۆچی دوایی کردبوو. دوای کۆچی دوایی نابەوەختی "ئیدریس بارزانی"، مەسعود بارزانی کوڕی مەلامستەفا، بە پێناسە کردنەوەی پێکهاتەی نوێی حیزب سەرقاڵ بوو و بەهۆی بەرگرییەکی سێ دەیەیی لە بەرامبەر رێژیمی بەعسی سەدام حسەیندا، لە ئاکامدا حیزبی دێموکراتی کردە یەکێك لە کاراکتێرە سەرەکییەکانی رووخانی رێژیم لە عێراقو گۆڕانی یاسای بنەڕەتی لەم وڵاتەدا بە ئامانجی دامەزرانی حکوومەتێکی فیدراڵ لە عێراقداو بووە هۆی راگەیاندنی حکوومەتی خودموختاری

کوردستان. ئەم حیزبە هەتا ئێستا یەکێك لە دوو حیزبی سەرەکی باشووری کوردستان و لە حیزبە سەرەکییەکانی حکوومەتی عێراقەو "مەسعود بارزانی" سەرۆکایەتیی "حکوومەتی هەرێمی فیدراڵی کوردستان"ی لە ئەستۆدایە.

مێژووی سیاسی راپەڕینی "بارزانی" یەکێك لە درێژخایەنترین دەورانی خەباتی چەکدارانەو سیاسی ناوچەی رۆژهەڵاتی نێوەڕاستو جیهانە کە ئێستا بەشێکی سەرەکی لە ئامانجەکانی خۆی لە باشووری کوردستانو باکووری عێراقدا بەدەست هێناوەو لە چاوەڕوانی داهاتووی سیاسی جیهانیشدایە.

سەرچاوەکان:

1- "چێشتی مجێور"، ماموستا هەژار، وەرگێڕانی بۆ فارسی بهزاد خوشحالی، کتاب الکترونیك www.hajarana.blogfa.com

2- "خاطرات مریم فیروز(فرمانفرما) (بیرەوەرییەکانی مریەم فیرووز، (فەرمانبەر)"، 1363

3- "خاطرات عیسی پژمان (بیرەوەرییەکانی عیسا پژمان)"، 2001، اربیل

4- "قاضی محمد و جمهوری در آینەی اسناد"، بهزاد خوشحالی، 1380

پێشەوا قازی محەممەدو کۆماری کوردستان

بزووتنەوەی قازی محەممەد بەهۆی نێوەرۆکی جیاوازو تایبەتمەندییە سیاسییە مۆدێرنەکانی، گرینگترین بزووتنەوە لەمێژووی سیاسیی نەتەوەی کورددا بەئەژمار دێت. بنەماییترین تایبەتمەندیی بزووتنەوەی پێشەوا قازی محەممەد کە بووە هۆی دامەزرانی "کۆماری کوردستان" لەماوەی سالانی 1946 ــ 1947دا، بەنێوەرۆکێکی دیموکراتیانە لەجێگیرکردنی کردەکارێکە کە تا ئێستاش دەتوانێ باشترین نموونەی سیستمی دەولەتیی بۆ حکوومەتەکان لەرۆژهەلاتی ناقیندا بێت.

کردەکار: پێشەوا قازی محەممەد

هۆکار: قازی محەممەد

گۆڕەپان:

الف: کات: 1946 ـ 1947

ب: شوێن: بەشێکی سەرەکی کوردستان لەباشووری ئازەربایجانی رۆژئاوا (ناوچەی موکریان)و بەشێك لەباکووری کوردستان (سەقزو بانە) کە تا ئەوکات ئەوانە بەشێك بوون لەویلایەتی ئازەربایجانو ئەردەڵان.

ئامراز: راپەڕینی چەکدارانەو پێوەندییە دیپلۆماتیکییەکان

ئامانج: دامەزرانی کۆماری کوردستان

هەروەها کە گوترا، بنەماییترین تایبەتمەندیی "کۆماری کوردستان" بەرێبەریی پێشەوا قازی محەممەد، تایبەتمەندیی دێموکراتیکی ئەو بوو کە لەروانگەی پێکهاتەیی، پێناسەو دامەزرانەوە، چوارچێوەیەکی مۆدێرنی هەبووەو هەڵگری شرۆڤەیەك بەپێناسەو چەمکە نوێیەکان لەدێموکراسییە. لەم روانگەوەو بەپێی چوار تیۆریی نوێی دێموکراسی، واتە دێموکراسیی بازاڕ، دێموکراسیی نیئۆکۆماریخواز، دێموکراسیی باوك سالارانەو دێموکراسیی ژاکۆبنی، دەتوانین بڵێین "کۆماری کوردستان" لەسەر بنەمای دێموکراسییەکی ژاکۆبنی دامەزراوە کە تێیدا لەسەر بنەمای رێککەوتنی بەهاکانو پلەیەکی باڵا لە بەشداریی سیاسی دەتوانین ببینین. لە وەها پێکهاتەیەکی دێموکراسیدا دەتوانین گرینگیی وشەگەلێك وەك نەتەوەییو نەتەوە لە چوارچێوەی چەمکی ئیرادەی کۆمەڵایەتیدا بدۆزینەوە کە بە ئەبستراکت (مجرد) قبووڵکردنی، نێوەرۆکی

سیاسی بەخۆوە دەگرێتو لەچەمکی "ڕەزامەندیی گشتیی نەتەوەیی (رچایت ملی همگانی)"و "نەریتی کەڵەکەکراوی نەتەوەیی (سنت ملی انباشتە)"دا کورت دەکرێتەوە.

خاڵێکی دیکە کە دەتوانین لە"کۆماری کوردستان"دا بیدۆزینەوە، چەمکی "نەتەوەخوازی"یە کە وەکوو چەمکێکی مۆدێڕن، شوناسی کۆمەڵێك لەمرۆڤەکانە کە خۆیان بەوێنەی شوناسێکی جیاواز لەچوارچێوەی یەکەیەکی سیاسی، شوێنێکی جوغرافیاییو کولتوورێکی جیاوازدا پێناسە دەکەن.

تایبەتمەندیی سێهەمی "کۆماری کوردستان"، لەرۆڵی گرینگی پێشەوا قازی محەمەد، دەتوانین ببینینەوە. قازی محەمەد هەرچەندە کەسایەتییەکی ئایینی بەپێگەیەکی بەهێزی بنەماڵەییەو زۆرکەس ڕۆڵی "ئایینی - کاریزمایی" بۆ بەلووتکەگەیشتنی کەسایەتی پێشەوا دەزانن، بەڵام ناتوانین ڕۆڵی "هێژمونی عەقڵانی"ئەو لەخودئاگایی، شوێن هەڵگرتنی درووست (جهتیابی معین)، هاوئاهەنگی، ڕێکخستنی بیروهزرو بەرهەمهێنانی لە پێکهاتەیەکی پراکتیزەکراو بەناوی" کۆماری کوردستان"دا، لەبەرچاو نەگیردرێ. گرینگتر ئەوەیە کە تایبەتمەندیی کەسایەتیی بەرزی ئایینیو بنەماڵەیی، دەبێتە "ئاوەزمەندێتی (عقلانیت)"ی ڕێبەریو جەماوەر بەهۆی هۆگریی خێڵەکیو هێندێکیش ناوەندخواز، لەکۆڕێکدا ئاپۆرایان

دەداو بەناسینەوەو پێناسەکردنەوەی "شوناس"، هەستو ورەی "خۆیبوون (ما بودن)"نیان پێدەبەخشیَ، "خۆیبوون"ێك كە ئەركی رەنگدانەوەو بەرز ڕاگرتنی بایەخەكان دەداتەوە بەجەماوەرو بەواتای "ئیدئۆلۆژی نەتەوەیی"، شوناسو كەسایەتی نەتەوەیەك دەنوێنێت.

تایبەتمەندیی دیكەی "كۆماری كوردستان"، پێكهێنانی رەوشێكی لەبار بۆ دەورانی تێپەڕین لەپێكهاتەیەكی نەریتی بۆ ئۆرگانیزاسیۆنێكی "مۆدێرن"ە. سەرهەڵدانی "كۆمەڵەی ژ.ك" یان كۆمەڵەی ژیانەوەی كوردو كاریگەربوونی حیزبی هیوا لەكوردستانی عێراقدا، كە پێكهاتە نهێنییەكەی بەشێوەی رێكخستنێكی نهێنی لەسەر بنەمای "كوردبوون"و دواتر گۆڕان پێكهێنان لەپێكهاتەكەدا بۆ "حیزبی دێموكراتی كوردستان" لەگەڵ چوارچێوەیەكی تەواو دیاریكراوی "حیزبی مۆدێرن"و چڕبوونەوەی داخوازییەكانی خەڵكی كوردستان لەچوارچێوەی "حیزبی"دا، یەكێكی دیكە لەتایبەتمەندییە گرینگەكانی كۆماری كوردستان لەو سەردەمەدا بەئەژمار دێت.

تایبەتمەندییەكی دیكەی كۆماری كوردستان، گەڵاڵەكردنی داخوازییە مۆدێرنەكان لەسەردەمێكو لەشوێنێكدا كە لەبنەڕەتدا نە هەڵگری "كۆمارییە"و نە دێموكراسی. هێنانە بەرباسی گرینگی "كۆماری" لەپاڵ چەمكی "دێموكراسی" لە وڵاتێكی

کاریزمــاپەروەر کە تــانوپۆی هــزرە حکوومەتییەکــانی تەنیــوەتەوە، هاوپێوەنــدییەکی پیــرۆز بــوو کە بنەمــا ســەرەتاییەکانی گــۆڕان لەچییەتــی ئەم پێکهــاتەیەو شــکاندنی پێکهــاتەی زەینــی - نەســتیی (ناخوداگــاه) خەڵکــی، نــوۆژەن کــردەوەو هــزری مرۆڤــی رۆژهەڵاتــی بەرەو "خەڵکبــاوەڕی" نە "کاریزمــاپەروەری" ئاراســتە کرد.

هەوڵ بــۆ جێگیرکردنــی پەروەردەو فێرکردنــی مــۆدێرن لەناوچەکــانی ژێــر دەســەڵاتیدا، وەرێخســتنی دەســەڵاتی دادوەری، تێــپەڕین لەخێڵگەرایــیو عەشــیرەگەراییو ئاراســتەکردنیان بەرەو "نەتەوەخــوازیی کــورد"، تێــپەڕین لە دووبەرەکــیو هەڵاواردنە ئایینییەکــان، بەرەو قبــووڵکردنی فرەئــایینیو فرەیــی، یەکیەتیــی ئیســـــتراتیژیك لەگەڵ ئازەرییەکانـــــداو پەســـــندکردنی رێککەوتننــامەی پشــتیوانی لەکەمایەتییەکــانی بیــاقی ژێــر دەســەڵاتی کۆمــاری کوردســتان، دامەزرانــی سیســتمێکی ئەمنییەتیــی مــۆدێرن، چــاپەمەنیو بڵاوکراوەکــان بە ئــازادیو هەوڵ بــۆ پەرەپێــدانی چــاپو بڵاوکــردنەوە، فێرکردنــی زمــانی کــوردی وەکــوو زمــانی فەرمــیو دامەزرانــی رادیــۆو راگەیانــدنی هەمەلایەنە بــۆ دابینکردنــی دێمــوکراتیکی پێداویســتییە کولتــووری، پەروەردەو فێرکــردن، سیاســیو هەمــوو بیاڤەکــان لەپــاڵ هەوڵا بــۆ پراکتیزەکردنــی ئامــانجە دێموکراتیکەکــان لەبیــاقی

حکـــوومەتی کوردســـتاندا، لەتایبەتمەنـــدییە بەرچاوەکـــانی دیـــکەی کۆماری کوردستانو ئەم دەورەیە بەئەژمار دێ.

لەبیـــــاقی "چـــــاپەمەنی"یەکانـــــدا ئەوەی کە "بەرچـــــاوە" بڵاوکراوەکـــانی وەکـــوو: "نیشـــتمان"، "هـــاواری کـــورد"، "هـــاواری نیشـــتمان (ئۆرگـــانی یەکیەتیـــی جەوانـــانی کوردســـتان)"، "کوردســـــتان"، "گۆڤـــاری هەڵاڵە"و... دەتـــوانین وەك بەڵـــــگە بهێنیـــنەوە. پێـداگری لەســـەر مـــافی دیـــاریکردنی چـارەنووس بـــۆ نەتەوەکـــان، مـــافی دیـــاریکردنی چارەنووســـی نەتەوەی کـــورد، مـــافی ســـەربەخۆیی نەتەوەکـــان، هەوڵ بـــۆ ســـەرهەڵدانی بزاڤێکـــی روونـــاکبیری بـــۆ کـــورد، بزاڤـــی فەرهەنگیـــی نەتەوەی کـــورد، ئاشـتیو دێموکراسـی بـۆ جیهـان، چـوونە نێـو بیـاڤە فەرهەنگـیو کۆمەڵایەتییەکـــــانو جێگیرکردنیـــــان بە جێگـــــای روانـــــگە عەشـــــیرەتی، ئەتنیکـــــیو مەزهەبییەکـــــانە کە بە روونـــــی دەردەکەوێو پێویست بە بەڵگەهێنانەوەش ناکات.

گرینگیـــدانی "کۆمـــاری کوردســـتان" بە مەســـەلەی ژنـــانو دامەزرانـــدنی یەکیەتییەکـــی تـــایبەت بـــۆ ژنـــان بە مەبەســـتی گرینگیـــدان بە کاروبـــاری ژنـــان لەژێـــر چـــاودێریی راســـتەوخۆی "قـــازی محەمـــەد" ـــ ئەویـــش لە دەورانێکـــدا کە شوناســـی ژن وەکـــوو مـــرۆڤ لەرۆژهەڵاتـــی نێوەڕاســـتدا بـــۆ حکوومەتەکـــانی ئەو کـــات نـــامۆ بـــوو - لە"قـــازی محەمـــەد"و "کۆمـــاری کوردســـتان"

نموونەیەك بۆ "ڕێبەری"و "دەسەڵاتداریەتی" دروست دەكات كە بەگەڕانەوە بۆ ئەو، دەتوانین زۆر لەپرەنسیپە دێموكراتیكەكان بۆ ڕێككەوتنی ئەوڕۆی كۆمەڵگای جیهانی وەدەست بهێنین.

پێشەوا قازی محەممەد تەنانەت لەكاتی ئاویلكەشدا، بۆ پارێزگاری لە"دێموكراسی"و "مافی دەنگدانی خەڵك"، "مەرگ"ی خۆی دەداتەوە دەستی دەنگی خەڵكی تا نەكا خەڵك لە"بیری نوێ"و "نوێخوازی" ئەو، بەگومان بن. ئەمەش لەوانەیە پڕبەهاترین تایبەتمەندیی "كۆماری كوردستان"و "پێشەوا قازی محەممەد" بێ. "كۆماری كوردستان"، دەتوانێ خاڵی دەستپێكی هەڵبژاردنێكی سیاسی بۆ دێموكراسی لەسەردەمی دەسەڵاتداریەتی دیكتاتۆرەكان لەرۆژهەلاتی نێوەڕاستدا بێت.

سەرچاوەكان:

1) قاضی محمد و جمهوری در آینەی اسناد، بهزاد خوشحالی، 1380

2) وبلاگ نظریەهای ناسیونالیسم، بهزاد خوشحالی

3) ناسیونالیسم دمكراتیك و دمكراسی چند فرهنگی، كتێبی ئیلكترۆنیك، بهزادخوشحالی

گرنگیـــــی ژیۆپۆلتیـــــکو ژیۆئیســـــتراتیژیکی کوردستان

دوکتـــــور ئەســـــعەد رەشـــــیدی (دوکتـــــورای پێوەنـــــدییە نێونەتەوەییەکان)

و: ئەفراسیاب گرامی

گرنگیـــــی ژیۆپۆلتیـــــکو ژیۆئیســـــتراتیژیکی کوردســـــتان لە مەســـەلە نێونەتەوەیی‌یەکـــانی سەدســـاڵەی رابـــردووو بەربەیـــانی ســـەدەی بیســـتەمدا، روانـــینو ســـەرنجی دەســـەڵاتە زلهێزەکـــانی جیهانی بۆ لای خۆی راکێشاوە.

هەڵوەشـــانەوەی دوو ئیمپراتـــۆری مەزن لە ئورووپـــا (روســـیەی تـــزاری)و لە ئاســـیا (حکـــوومەتی عوســـمانی) یارمەتیـــدەری ئـــاڵۆزی لە پێوەنـــدییەکانی کـــۆمەڵگەی جیهـــانیو توونـــدکردنی تێکهەڵچـــوونە نەتەوەییەکـــان لە وێـــنەی ســـێ ئیـــدئۆلۆژیکی ناسیونالیســـتی بەهێـــز (فـــارس، تـــورك، عەرەب)، لە رۆژهەڵاتـــی ناڤین دا، بوون.

دامەزرانـــی وڵاتـــانی عەرەبـــی کە بە پشـــتیوانی دەوڵەتەکـــانی بریتانیـــاو فەڕانســـە دامەزران، دواتـــر بـــوونە پاڵپشـــتی بڕواپێکـــراو لە

رەخساندنی دەرفەتی بواری دەستێوەردانە سیاسیو نیزامییەکانی ئەو دەوڵەتانە لە ناوچەکەدا.

رەوتی درێژماوەی بیچمگیری (شکل گیری) پڕ لە ئازارو رەنجی "نەتەوەسازی" هەر لە هەمان سەرەتاوە لە رۆژهەڵاتی ناڤین دا، حاشای لە فرە نەتەوەییو کولتووی دەکردو ئامرازەکانی توندوتیژی، وەك سەرەوەریخوازی رەگەزیو زمانی بە ئامرازێکی کارامەو جێگای باوەڕ بۆ بناواندارڕشتنی "پرۆژەی دەوڵەت سازی" لە ناوچەکەدا گرتەبەر.

هەڵوەشاندنەوەی دەسەڵاتی عوسمانی، بەشێکی چووکەی لە ئەرمەنستان بە ئازادی گەیاند، کە لە پەنای سۆڤییەتدا توانی لە نەمانی تەواو دەرباز بێ. نەتەوە نیشتەجێبووەکانی ئاسیایی نێوەڕاست (گورجستان، ئازەربایجان، تورکمەنستان، کازاخستان) بە پێکهێنانی دەوڵەتگەلێکی چووکەو "سەربەخۆ" توانیان لە ئاسمیلەکردنو توانەوە لە کورەی سوتێنەری پاوانخوازی سیاسیو نیزامی تورکە لاوەکان، رزگارییان بێ. تەنیا کوردستان بە جەستەیەکی بریندارو دابەشکراو و وەك "چەمکێکی جوغرافیایی" و کۆمەڵگەیەکی "ئەگزۆتیك" کە گوایە لە بەشێکی ئاناتۆلیدا نیشتەجێن و درانە دەستی چارەنووسەوە.

هەوڵەکانی کۆمەڵگەی سیاسیو رووناکبیری کوردستان لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا بە مەبەستی پێکهێنانی کوردستانێکی سەربەخۆ بەرەوڕووی شکست بووە. ئەگەرچی بزووتنەوە نەتەوەییەکانی کورد لە بەشە جیاوەبووەکانی کوردستاندا، ناسیونالیزمی کوردییان بەهێز کرد، بەڵام بە هۆی ئەوەی کە پێکهاتەی سیاسیو کۆمەڵایەتی دواکەوتوو و راگیراوی کوردستان لەسەر بنەمای سوننەتو دابو نەریتی روو لە نزمبوونی ئابووریو فەرهەنگی دامەزرابوو و دەستێوەردانە سەرکوتکارییەکانی دەوڵەتانی زاڵ بەسەر نیشتمانی کوردستان دا، رێگەی بو پەرەسەندنو گەشەکردنی کۆمەڵگەی کوردستانی لە ناوخۆدا، بەرەوە رووی دژواری کردەوەو بووە ئاستەنگو لەمپەری گەورە، کە بوو بە رێگری رێگای گەشەکردنو پێگەیشتنی هەستی نەتەوایەتی لە چوارچێوەی ناسیونالیستی کوردی دا.

بزاڤە نەتەوەییەکانی کورد تا سەرەتای نیوەی دووهەمی دەیە هەشتای سەدەی بیستەمدا (بە هۆکارە سیاسیو مێژووییەکانی دیاریکراو) و لە کورەی گۆڕانکاری ناوچەییو جیهانیدا نەیتوانی لە بەستێنێکی لەبارو پتەو بکەوێتە گەڕو بە بزووتنەوەگەلێکی بەربڵاو، نەبوونی دووربینیو نبوونی ئیستراتیژیەکی روونو بە ئەهرۆمی گوشار بۆ سەر

چوارچێوەی دەسەڵاتی دەوڵەتانی ناوچە ئاڵوگۆڕی بەسەردا هات. هەرچەند سەرچاوە سرووشتییەکانو قوڵایی ئیستراتیژییكو هۆکاری حەشیمەتیش، کوردستانیان لە دۆخێکی هەستیارو جیگای سەرنج دادەنێن، بەڵام گۆڕانکارییە قووڵە سیاسیو کۆمەلایەتیەکان دوای دەست پێکردنی شەڕی ساردو هەوڵو بەرخۆدانی بەردەوام، کاراکتێرە سەرکییەکانی جیهانیی دووتەوەرەیی (دو جەمسەری) لە سەقامگیری بەراوردی دەسەڵاتو پێداگریو جەخت کردن لە سەر جێگیربوونو نەبوونی گۆڕانکاری لە سنوورە جوغرافیاییەکانی رۆژهەڵاتی ناڤین دا، هیچکات کوردستانیان وەك هۆکارێکی سەربەخۆو کاریگەر لەسەر ناوچەو لە پێوەندییە نێونەتەوەییەکاندا لەبەرچاو نەگرت.

رەوگەی سەرەکیو بناژۆیی لە پێکهێنانو هەڵبژاردنی ئاوەها سیاسەتگەلێك لە لایەن دەسەڵاتە زلهێزەکانی جیهانییەوە، ئاسایشو سەقامگرتوویی ناوچەی لەبەرچاوو گرتووەو گۆڕانکاری قووڵی سیاسیو ئیستراتێژیکی نابەوەختیان بە پێویست نەدەزانی.

ناسەقامگیری بەردەوامی ئەم دواییانەی دەیەی شەست لە ئاسیاو ئەفریقاو ئەمریکای لاتین بووە هۆی هەڵوەشانەوەی کۆلۆنیالیزم، بەڵام بەشی کوردستان لە چوارچێوەی ئەم رووداوە

بەرچـــاوانەدا، لەبەرچـــاونەگیراوو تەنیـــا لە دەیەی هەشـــتای زایینـــیو ســـەرەتای لەرزۆکـــی لە پێکهـــاتەو بنـــاوانە سیاســـیو ئابوورییەکـــانی پێوەنـــدییە نێونەتەوەییەکانـــدا کە رەنگیـــی ژیۆپۆلتیـــكو ژیۆئیســـتراتیژیکی کوردســـتان لە هاوکێشـــە نـــاوچەو جیهانییەکاندا، سەری هەڵدەدا.

تایبەتمەندییەکانی ژیۆپۆلتیکی کوردستان

کوردســـتان خاکێـــك بە روبەرێکـــی 450 کیلـــومتری چوارگۆشـــە لە رۆژئـــاوای ئاســـیادا هەڵکەوتـــووە. لە بـــاکورەوە لە گەڵ قەفقـــاز لە ســـنوورەکانی یەکیەتیـــی ســـۆڤیەتی پێشـــوو، لە رۆژئـــاوەوە لەگەڵ رۆژهەڵاتـــی تـــورکیەو، لە باشـــوورەوە لەگەڵ ســـووریەو، لە رۆژهەڵاتەوە بـــۆ رۆژئـــاوا لەگەڵ ئێـــران و بـــاکوری رۆژهەڵاتی عێراق دراوسێیە.

گرینگـــی گرافیکـــی کوردســـتان لەگەڵ چیـــا بەرزەکـــانی ئـــاراراتو زاگـــرۆسو زەنجیـــرەی چیـــا گەورەو چـــووکە لە پەنـــای یەکتـــردا، هۆکـــارە جوغرافیاییەکـــانی تـــایبەتن، کە لە درێـــژەی ســـاڵانێکدا بە لەمپەرێکـــی گەورە لە بەر رێـــگەی تـــوانەوەو نەمـــانی نەتەوەیـــی کـــورد لە لایەن "داگیـــرکەرانەوە" بـــووە. هەروەهـــا روخســـاربەندی سیاســـی . کـــۆمەڵایەتی، کە لە رواڵەتـــی گرووپەکـــانو تـــاقمە خێـــڵو فیۆدالەکـــانی کـــورد دەرهـــاتبوو،

لەمپەرێکی دیکەیە کە پێکهاتەو شووناس (هویت)ی کوردی لە توانەوەوە، دوور خستۆتەوە.

بەرینی ژیۆپۆلتیکی کوردستان کە بە بەربڵاوی خاكو دانیشتووانی زیاتر لە 35 میلیۆنو هەروەها بە لەبەرچاوگرتنی رەوشێکی هەستیارو چوارچێوەیەکی ژیۆئیستراتیژیکی، هەڵکەوتن لە چوار یەکە(واحد)ی سیاسی (ئێران، تورکیە، عێراق، سوریە) کە لە پێوەندییە نێوەنەتەوەییەکاندا خاوەنی گرنگییەکی دیاری سیاسیو ئابوورین، ئێعتباری ژیۆپۆلتیکیو ژیۆئیستراتیژیکی کوردستان ئاشکرا دەکەن.

هۆکاری زیندوو لە چوارچێوەی هەمان واتایەدایە کە، بوونی چاوگە سرووشتیو ژێرزەوییەکان نەوت، ئاسن، مسن، کرۆم، کوردستانی کردۆتە وڵاتێکی دەوڵەمەند، کە لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە سەرنجو روانینی وڵاتانی پێشەسازی جیهانی بۆ لای خۆی راکێشاوە. "کانگای کرۆم" کە لە نێوان رێگەی "دیاربەکرو (لانك)" هەڵکەوتووە، یەکێ لە گەورەترین کانگاکانی کرۆمی جیهانەو وەبەرهێنانی بەرانبەرە لەگەڵ 832000تەن، تورکیە لە ساڵی 1967 بە دوای یەکیەتیی سۆڤیەتی پێشوو لە پلەی دووهەمی وەبەرهێنانی ئەم ماددە ژێرزەوینەیە. بە پێچەوانەی راپۆرتی هاریکارییەکانی

گەشەسەندنی ئابووری (OECD) لە ساڵی 1967 وەبەرهێنانی (تولید) ئاسن لە "دیوریگی" باکووری کوردستاندا، نزیك بە 1/5 میلیۆن تەن بووە. دەرهێنانی مس لە دیاربەکر لە ساڵی 1970 دا نزیك بە یەك میلیۆن تەنو وەبەرهێنانی نەوت لە شوێنە نەوتییەکانی نەوتی دیاربەکر و سیرت بە 4 میلیۆن تەن(بەرمیل) گەیشتووە.

هەڵکەوتوویی کوردستان لەبەشی سەرەوەی دوو چۆمی گەورەی دیجلەو فۆرات بە تایبەت گەروەبوونەوەی "کێشەی ئاو" کە ساڵانێکە بۆتە یەکێك لە هۆکارە پێکهێنەرەکانی ئاڵۆزی نێوان پێوەندییە سیاسییەکانو دیپلۆماتیکی سوریەو تورکیە، فاکتەرێکی دیکەیە کە دەتوانێ لە داهاتوودا رۆڵو گرینگی ژیۆپۆلتیکی کوردستان لە ململانێکانی رۆژهەڵاتی ناڤین پتر بکا. هەروەها دەبێ بە رێکەوتننامەی بەرچاوی نەوتی "باکو - جیحان" ئاماژە بکەین کە بەشێکی بەرچاوی هێڵە نەوتییەکان لە خاکی کوردستانی باکوردا تێدەپەڕێ. بە رێکەوت نییە کە جیا لە بەهێزبوونی بزاڤی نەتەوەیی لە کوردستانی باکور بەشێکی گوشارە سیاسیو دیپلۆماسییەکانی یەکیەتیی ئورووپا دەخرێتە سەر ئانکارا، سەرچاوە لە ناجێگیربوونی هەمیشەیی رێژیمی تورکیەیە کە ساڵانێکە لە پێوەندی لەگەڵ کێشەی کوردەکان سەرقاڵی خۆی کردووە لە

ڕەوگەی ئاسایشـــی بەرژەوەنـــدییەکانی کۆمپانیـــا گەروەکـــانی نەوتیـــدا نـــیە، کە خوازیـــاری ئـــاڵۆزیو قەیـــرانە لە ڕەوتـــی ڕاگواستنی وزە لە تورکیەوە بۆ ئورووپا نین.

بـــوونی ســـەرچاوە نەوتییەکـــان لە ڕۆژهەڵاتـــی کوردســـتان (ئێـــران)، هەڵکەوتـــوو لە "نەفـــت شـــای کرماشـــان"و پەرەســـەندنی ســـەرچاوە سورووشـــتییەکان، بە تـــایبەت زەویـــیە لەبارەکـــان بـــۆ وەرزێـــری (کشـــاوەرزی)و ئاژەڵـــداری تایبەتمەنـــدییە گرینگەکـــانی دیکەی پێکهاتەی ئابووری کوردستانیان پێکهێناوە.

دۆزیـــنەوەی نەوت لە شـــارەکانی کەرکـــوکو موســـڵ لە باشـــووری کوردســـتان (عێـــراق)و تایبەتمەنـــدییەکانی وەك: هەرزانبـــوونو ئـــاڵۆزیو قەیـــرانە درێژەدارەکـــان لە پێوەنـــدییە نێونەتەوەییەکـــان لە کۆتـــای شـــەڕی یەکەمـــی جیهـــانی، لەنـــدەنو ئانکـــارا لەســـەر دەستڕاگرتن بەسەر نەوتی کوردستاندا خستە ململانێوە.

بزاڤە نەتەوەییەکانی کورد

لەگەڵ بەســـتنی پەیماننـــامەی لـــۆزان لە 24ی ژوئـــیەی 1923و دواتـــر ڕێکەوتنەکـــانی نێـــوان تـــورکیەو بریتانیـــا لەســـەر "دانـــی 10% لە داهـــاتی نەوەتـــی کەرکـــوك بە دەوڵەتـــی تـــورکیە، "کەمـــال مســـتەفا" لە کێشـــەکانی خـــاکی کوردســـتانی عێـــراق، بە تـــایبەت کەرکـــوك چاوپۆشـــی کـــرد. یەکـــێ لەو هۆکـــارە گرنـــگو زەقو بەرچـــاوانەی کە بریتانیـــاو فەڕانســـەی لە بەدواداچـــوونی

سەربەخۆیی بۆ کوردستان راوەستان، رێککەوتنی تورکیە لە بارەی نەوتی کەرکووك بوو، کە رێکەوتننامەی "لۆزان"ی پێکهێنا بوو. لەم رێکەوتننامەیەدا کوردستان بە فەرامۆشی سپێردراو لە بەندەکانی 63و 64ی پەیماننامەی "سیڤەر" کە لە 10ی ئووتی 1920 واژۆ کرابوو ناو نەهێنرا. لە بەندی 63ی پەیماننامەی"سیڤەر" بە روونی باس لە خودموختاری کوردستان دەکرێ.

بەندی 62: کۆمسیۆنێك کە لە "قەستەنتەنییە" کۆبوونەوەی دەبیٚو بە رێکی پێکهاتوو لە سیٚ بناغەی پەسەندی دەوڵەتگەلی بریتانیاو فەڕانسەو ئیتالیایە، ماوەی شەش مانگ لە (رێکەوت)ی پێکهاتنی پەیماننامەی بەردەست، گەلاڵەیەك بۆ خودموختاری ناوچە کوردنشینەکان لە رۆژهەلاتی فۆرات، باشووری سنووری باشووری ئەرمەنستان، کە دواتر دیاری دەکریٚ، و هەروەها ناوچەکانی باکوری سنووری تورکیە لە گەڵ سووریەو "بین النهرین"، بە شێوەیەك کە لە بڕگەی (2. 3. 27) دیاری کراوە، چیٚ بکریٚ.

هەوڵی کۆمەڵگای روناکبیری کورد لە کۆتای شەڕی یەکەمی جیهانیدا، کە لە رەوگەی باشتربوونی بارودۆخی سیاسی . کۆمەڵایەتی و کولتووری کوردستان دەهاتە ئاراوە، بە ناکامیو دڵساردی بەرەوڕوو بۆوە. بزووتنەوەی نەتەوایەتی

چەکدرانەی بەشەکانی باکوری کوردستان، بزووتنەوەی شێخ سەعید پیران (1925)، شێخ مەحموود بەرزنجی لە کوردستانی باشوور (1919 ـ 1922)، سمکۆ لە رۆژهەڵاتی کوردستان (1920) نەیانتوانی کێشەی کورد بکەنە کێشەیەکی نێوەنەتەوەیی، کە گەڵاڵەو چارەسەریەکەی ـ جیا لە بەهێزبوونی دەروونی بزووتنەوەی ئازادیخوازەکانی کوردەکان ـ لە چوارچێوەی هاوپەڕایی‌و پێوەندییەکانی کۆمەڵگای جیهانی، شیاوی تێگەیشتنێکی قووڵ ببێ.

یەکەمین کۆماری کوردستان کە بە کۆماری سووری ناوزەد کرا، لە ماوەی نێوان ساڵەکانی 1923 ـ 1926 لە نێو کۆماری سوسیالیستی ئازەربایجان دامەزرا. بەڵام بە هۆی گوشارە سیاسییەکانی دەوڵەتی تورکیە کە توانی راپەڕینی شێخ سەعید پیران سەرکوت بکاو پێداهەڵپێچانەکانی ناسیۆنالیستەکانی ئازەربایجانی سۆڤیەت بەرەوڕووی شکست بکاتەوە.

لە ساڵی 1946 لە شاری مەهاباد کۆماری کوردستان بە پشتیوانی یەکیەتیی سۆڤیەتی پێشوو دامەزراو دوای یازدە مانگ بە هۆی دەوڵەتی "قوام"و هاریکاریی سیاسی‌و دیپلۆماتیکی دەوڵەتەکانی بریتانیاو ئەمریکا، رووخا. هۆکاری جۆراوجۆر کە بوونە هۆی سەرهەڵدانو رووخانی کۆماری

کوردستان دەتوانی بە فاکتۆری نێوخۆیی (لاوازی بزاڤی دێموکراتیك لە ئێران بە گشتیو بە شێوەیەکی تایبەت لاواز بوونی کۆڵەکەکانی کۆمەڵایەتی، پێکهاتەی سیاسی دەوڵەت، بەربڵاونەبوونو نفوزی کەمی کۆمار لە بەشەکانو ناوچە کوردنشینەکانی دیکەی رۆژهەڵاتی کوردستان، هەروەها بەستێنێکی شکێنەرو بیری سوننەتی کولتووری کوردستان)و هۆکاری دەرەکی بوو، کە رۆڵێکی مەزنی لە سەر رووداوەکانی وڵات گێراوەو بە هۆکارێکی کاریگەر لە دامەزراندنو دواتر رووخانی کۆماری کوردستان و ئازەربایجان، ئاماژە بکەین. گۆڕانی هێز لە جیهاندا کە بە قازانجی دوژمنەکانی کوردستان دەگۆڕدرا، پشتیوانیی نێونەتەوەیی لە دەوڵەتی ساوای کوردستان کە لە بوونی دەسەڵاتێکی دەرەکی پەروەردە ببوو تووشی نیگەرانیو لەرزۆکی کرد. ئەم دڵەراوکێیەو گۆڕانکارییە لە نامەی "ئیستالین" بۆ "میرجەعفەری پیشەوەری" سەرکۆماری ئازەربایجانی باشوورو لە گەڵ تەیاربوونی هێرشی ئەرتەشی شەهەنشای ئێران بۆ کوردستانو ئازەربایجان بە روونی دەتوانین ببینین.

ئیستالین لەو نامەدا رێکەوتی 8ی مەی 1946 بۆ پیشەوەری دەنووسێ: "ئەمریکاییەکانو بریتانیاییەکان بە ئێمەیان گوتووە: ئەگەر ئەرتەشی سوور دەیهەوێ لە ئێران بمێنێ،

بۆچی دەبێ ئەرتەشی ئینگلیس نتوانێ لە میسر، سووریە، ئەندۆنزیو یونانو سوپای ئەمریکاش لە چین، ئیسلەندو دانمارك بمێنن. بەم هۆیەوە ئێمە بڕیارمان داوە کە ئەرتەشەکەمان لە ئێرانو چین بانگهێشت بکەینەوەو بەم شێوەیە بیانوو بۆ ئەمریکاو ئینگلیش نەهێڵینەوەو بزاڤی ئازادیخوازی لە تەواوی وڵاتانی داگیرکراو پەرەپێبدەینو بەم شێوەیەش سیاسیەتی ئازادیخوازانەمان رەواو کاریگەرتر دەکەین". بەم شێوەیە کۆماری کوردستان کە درێژەدەرو رەنگدانەوەی ویستو ئارەزووە لەمێژینەکانو سەرکوتکراوی نەتەوەی کورد بوو، بووە قوربانی دژایەتیو ململانێی کۆمەڵگەی جیهانی کە لە واتای شەڕی سارد دا دەرکەوت.

لە رێکەوتننامەی ئەلجەزایر لە ساڵی 1975 جارێکی دیکە جووڵانەوەی نەتەوەی کورد، ئەمجارە لە باشووری کوردستان تا رادەیەك بە هەمان هۆکارەکانی کۆماری کوردستانی لە نێو بردبوو، سەری هەڵداو جارێکی دیکە نیشانی دا کە بەرژەوەندیی نەتەوەیی جووڵانەوەی کورد هاوئاهەنگو هاوتەریبی بەرژەوەندیی ئیستراتیژیکی دەسەڵاتی زلهێزەکانی جیهانیو پێکهاتەی سیاسیی هەنووکەیی جیهانی هاوچەرخە، کە لەگەڵ دژایەتییەکانو خێشمەخێشەکانی بەردەوام وێنادەکرێ، رێك ناکەوێ.

بەڕێوەبردنی جیاوازی سیاسەتی دەرەکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە کوردستاندا

پێشینەی سیاسەتی واشێنگتۆن نیسبەت بە مافی نەتەوەکان لە هەڵبژاردنی شێوازی ژیانیان، لە لایەن "ویلسۆن" سەرکۆماری ئەمریکا لە کۆتایی شەڕی یەکەمی جیهانی لە ساڵی 1920لە چواردە بەندا بڵاوکرایەوە. لە بەندی دوازدەدا باس لە "نەتەوە ژێردەستەکانی دەوڵەتی عوسمانی" دێنێتە ئاراوە، کە کوردەکانو ئەرمەنییەکان لە بەرچاو دەگرێ. گۆڕانکارییە سیاسیو ئابووری‌یەکان لە رۆژهەڵاتی ناڤینو ئاڵۆزییە سەرچاوەگرتووەکان لە دوو تەوەرەیی بوونی (دوو جەمسەری) جیهان، دەوڵەتی تورکیەی وەك پایەگاو ناوەندێکی جێی‌باوەڕو شیاوی پشت ئەستووربوون لە رووبەرووبوونەوەی ئەمریکا لەگەڵ یەکیەتیی سۆڤیەت بوو و ئاڵۆزی لە سیاسەتی دەرەکی و نێوخۆیی تورکیە لە روانگەی ئەمریکاو رۆژئاواوە بە بەرەیەکی دژ بە یەکیەتیی سۆڤیەت، خەساری دەگەیاند. هەر بەم هۆیەوە بوو کە ئەمریکاو رۆژئاوا پشتیوانیان لە جووڵانەوەی نەتەوەی کورد نەدەکرد. دانی پارێزگای موسڵ بە دەوڵەتی تازە دامەزراوی عێراق لە نێوەی یەکەمی سەدەی بیستەم لە لایەن بریتانیاوە لە گەڵ رێککەوتنی ئەمریکا بەڕێوەچوو، کە دانی بەشی زۆر لە داهاتی نەوتی شاری

کەرکوك لە پێناو ڕێککەوتنی کۆشکی سپی بۆ ئەم وڵاتە بوو. دەوڵەتەکانی دواتری ئەمریکا بە بەستنی ڕێکەوتننامەکانی (سەعدئاباد، بەغداد) کە لە چوارچێوەی شەڕی سارددا بەراورد دەکرا، ڕۆڵێکی بەرچاوییان لە ئەستۆ گرت. لایەنی سیاسەتی دەرەوەی هەرکام لە بەشداربووانی ڕێکەتننامەکانی ناوبراو هاریکاریو ڕێگەڕەوێکی هاوبەش لە سەرکوتی هەرجۆرە بزاڤێکی نەتەوەیی بە تایبەت لە کوردستان دا پێك دەهێنا.

ڕێکەوتننامە "ئەلجەزایر" لە ساڵی 1975، کە خەباتی چەکدارانەی کوردەکانی باشور (عێراق) بەرەوڕوی شکەست کردوە، بەرژەوەندیی ئەمریکاو ڕێژیمی پاشایەتی ئێران لە ناوچەکەدا دابین دەکرد. گوشار بۆ بلووکی ڕۆژهەڵات کە دەوڵەتی "ئەلبەکر . سەدام حسەین" ئاشکراکردنێکی نارێكو ناخوازراویی دەردەخستو لەگەڵ دەستەویەخە کردنو پشتیوانیی کردنێکی بە ڕواڵەت لە بزاڤی نەتەوەیی کوردەکانی تەواو کردو بواری تێکشاندنی رەخساند.

کارەساتە دڵتەزێنەکانی ساڵەکانی 1987 . 1988 کە لە درێژەیدا بەسەدان هەزار کورد بەدەستی ڕێژیمی عێراق کوژرانو کۆمەڵگە "خاوەن شارستانیەت"ی جیهانیو ئەمریکاش دژکردەوەیەکی شیاویان نیشان نەدا. لە ڕەوتی شەڕی کەنداوی

فــــارس لە ســـاڵی 1991 بـــێجگە لە راگەیانـــدنی پشـــتیوانیی ســەرکۆماری ئەمریکــا لە خەبــاتی کوردەکــانو شیعەکان، دەوڵەتــی ئەمریکــا بە دەســت لەســەر دەســت دانــانو بێ‌هەڵوێســتی بەرامــبەر بە ئەنفـــالو ئـــاوارەکردنی بە میلیـــۆن کـــورد، ئەمە پێشـــینەی تاریـــكو تـــاڵی سیاســـیەتی دەرەکـــی ویـــلایەتە یەکگرتووەکـــانی ئەمریکــا بە نیســبەت کێشــەکانی کــورد هەر لە هەمــان ســەرتاوە تــا دەیەی کۆتای سەدەی بیستەم نیشان دەدا.

چاوخشـــاندنەوە بەســـــەر سیاســـــەتی دەرەکـــــی ئەمریکـــــا لە کوردستاندا

کـــارتێکەرە گۆڕانگارییەکـــانی جیهـــانی لە کۆتـــایی دەیەی هەشـــتای زایینـــیو ئاڵوگۆڕکـــانی هێژمـــوونی دەســـەڵات لە جیهـــانو بە تـــایبەت لەبەریەك هەڵوەشـــانەوەی یەکیەتیـــی شـــۆڤیەتی پێشـــوودا، گەیشـــتە لـــووتکە. سیاســـەتی ویـــلایەتە یەکگرتووەکـــانی ئەمریکـــا کە لە پـــرۆژەی "نەزمـــی نـــوێی" جیهـــانی رەنگـــدانەوەی بـــوو، بـــووە هـــۆی گۆڕانکـــارییەکی قـــووڵ. رێکخســـتنی دوکترینـــی رۆژهەڵاتـــی نـــاڤینی گەروە، کە لەگەڵ پەرەســـەندنو بڵاوکـــردنەوە "دێموکراســـــی" لە وڵاتـــــانی دەســـــەڵاتخواز لە لایەن ئەمریکـــــاوە بەراورد دەکـــرێ، لە گـــۆڕینی تێڕوانینـــی کۆشـــکی ســـپی لە تەواوی قۆناخەکـــانی شـــەڕی ســـارددا، رۆڵـــی وڵاتـــانی تـــورکیەو عەرەبســـتانی ســـعوودی (هاوپەیمانـــانی ســـەرەکی ئەمریکـــا) لە

ناوچەکەدا کەم کردەوە. لەم روانگەوە دەتوانین بە گرینگی ئیستراتیژی نوێی ئەمریکا لە هاریکاریو پشتیوانی لە بزاڤی نەتەوەیی کوردستانی باشوور، وەك یەکگرتوویەکی شیاو و دڵنیا بۆ قەیرانی عێراق ناو بەرین.

لە لایەکی دیکەوە لاوازبوونی رژێمی سەدام حسێن لە عێراق لە لایەن ئەمریکاو بریتانیاوە، کە بە کەمکردنەوەی فڕین(پرواز)ە ئاسمانییەکانی رژێمی عێراق لە ئاسمانی کوردستانو گوشارەکانی سیاسیو ئابووریشی تەواو دەکرد، وەرەی خەباتی کوردەکانی بەهێز دەکردو گۆڕانی بەسەر تێڕوانینی سیاسی حزبەکانی بەئەزموونو بەشدار لە گۆڕەپانی سیاسی کوردستان دا، هێنا.

ئیستراتێژی نوێ لە بزاڤی نەتەوەیی کورد دا

رێکەوتننامەی "الجزایر" کە بووە هۆی شکستی کاتی خەباتی باشووری کوردستان، زەربەیەکی قورسو بەهێز بوو کە لە بزاڤی نەتەوەیی کورد چ لە دەروونەوەو چ لە دەرەوە کەوتو بواری بۆ چاوخشاندنەوە بەسەر مێژووی خەباتی سیاسی کوردەکان چ لە رووی پێکهاتەوەو چ لە رووی ناوەڕۆکەوە بەشێوەیەکی جیددی لە نێوان بەشەکانی زانای کۆمەڵگەی روناکبیری کوردستان پێکهات. بزاڤی نەتەوەیی کە لەگەڵ دورەپەرێزکردنو لەبەرچاونەگرتنی پرسی نەتەوەیی لە مێژووی

سەدساڵە کوردەکان بەرەوڕوو بووە، بەکەڵك وەرگرتن لە رەوشی هەستیارو گۆڕانی شیاوی هێز لە ناوچەو جێهاندا توانی فەزایەکی ئازادی سەرچاوەگرتوو لە نەبوونی دەسەڵاتی ناوەندی عێراقو لە گەڵ پشتیوانی بیرە پێشکەوتووەکانو مرۆڤدۆستانەی جیهانیو لەباربوونی وڵاتانی رۆژئاوایی بە تایبەت ئەمریکا لە بەشێکی کوردستان (باشوور) جێگیر بێ.

ئەم گۆڕانکارییە تەنیا لە قەوارەدا پێك نەهات، بەڵکوو ئێستراتیژی جووڵانەوەیش لە دەروونەوە تووشی گۆڕانێکی قووڵ کردو نێواخنی سیاسەتی دەرەکی جووڵانەوە کە بەشێوەیەکی سوننەتیو لەسەر بنەمای بیرێکی چەپگەرایی دامەزرا بوو، بەشێوەیەکی ئارام کەوتەبەر پێداچوونەوە.

"یەکیەتیی سۆڤیەت، بزاڤی کوردەکانی هێزێکی هەمانەکراوی دژەئێمپریالیسی دەژمارد" سەرلێشێواویو ناهۆمێدی لە بیرەچەپەکان، کە لە روخساری یەکیەتیی سۆڤیەتی پێشوو وێنا کرابوو، لە نیوەی یەکەمی دەیەی هەشتای زایینی سەرنجی حزبە کوردییەکانی بەرەو رێوشوێنە سیاسیەکانی جیهان راکێشا.

بەریانی حیزبە کوردییەکان (حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران، پارتی دێموکرات، یەکیەتیی نیشتمانی کوردستانی عێراق) بە ئەندام بوون لە رێکخراوی سوسیال دێموکراتی

ئورووپـــا، نیشـــانەیەك لە پێـــداچوونەوە بەســـەر بیـــرو هزرەكـــانی رابـــردوو نیشـــان دەدا كە لەگەڵ پێـــداچوونەوەی بەرنـــامەی ئەم حیـــزبە كوردییـــانە كە لە گەڵ گـــۆڕانی دروشـــمی خوموختـــاری بـــۆ فیـــدراڵی، نمـــوونە زەقـــی ئەم لایەنگـــرییە نـــوێیە لە بزاڤـــی نەتەوەیـــی كـــورد دەژمێـــردرێ. بیـــری نـــوێی لایەنگـــری ئێســـتراتیژیك لە بزاڤـــی نەتەوەیـــی كـــورددا دەبـــێ لە قۆنـــاخی یەكەمـــدا بە چەنـــد هۆكـــاری كـــاریگە ببەســـتینەوە. یەكەم: خـــولی خێـــرای گۆڕانكارییەكـــان لە جیهـــانو نـــاوچە (شۆڕشـــی ئیســـلامی ئێـــران، شـــەڕی ئێـــرانو عێـــراق، گـــۆڕانە سیاســـییەكان لە ئەفغانســـتان، درزبردنـــی بنەمـــا سیاســـیو تیۆرییەكـــانی ســـۆڤیەتو وڵاتـــانی سوسیالیســـتی) دواتـــر، كـــاركردی ئاڵوگۆڕەكـــانو زانیـــارییە سیاســـیو كولتوورییەكـــان لە ئاســـتی جیهانـــدا، كە لەگەڵ شۆڕشـــی تێكنۆلـــۆژی، شـــنەبای ئـــازادی لە نـــاوچەكەدا هەڵكـــردوە، هەروەهـــا هۆكـــاری كـــۆمەلایەتی گرنـــگ وەك، جێبەجـــێ بـــوونی چینەكـــان لەوڵاتـــانی دابەشـــكەری كوردســـتان، كە بە تـــوێژی نـــوێنجی كۆمەڵگـــا گیـــانێكی تـــازەی دەبەخشـــی، هۆكـــارە ماددیەكـــانی گۆانگارییەكـــانی تیـــۆریو سیاســـی لە بزاڤـــی سیاســـی نەتەوەیـــی كوردســـتان بـــوون، رێكخســـتنی ئێستراتیژی نوێی بزاڤی مومكین كردوە.

بە سەرنجدان بە هۆکارە مێژووییەکانی سەدساڵەی رابردووی بزاڤی نەتەوەیی کورد، دەتوانێ گرینگی ژیۆپۆلتیكو ژیۆئیستراتیژیکی کوردستان لە پێوەندییە نێونەتەوەیییەکاندا بەمجۆرە ناو بەرێ:

1ـ سیاسیەتی دەرەکی بزاڤی نەتەوەیی کورد لە پێوەندییە نێونەتەوەیییەکاندا لەگەڵ هاوکارییەکی بەربلاو و بەرینی وڵاتانی زلهێزی جیهانو لە پلەی یەکەمدا ئەمریکاو وڵاتانی پیشەیی ئورووپا دامەزراوە.

2ـ رێگەوبانی بنەڕەتیو ئامانجی سەرەکیی خەباتی کورد لە بەشە جیاوازەکانو دابەشکراو (ئێران، سوریەو تورکیە) پێکهێنانی سیستمێکی فیدراتیو لە رێگەی لاوازکردنی دەسەڵاتی ناوەندی (تورکیە)و تێکەوەپێچانی رێژیمگەلێکی توتالیتر لە (ئێرانو سوریە) بنیاتنراوە.

3ـ ژیۆپۆلتیکی کوردستان خاوەنی گرنگییەکی حاشاهەڵنەگرە لە ناوچەو جیهان دا.

4ـ هەڵکەوتنی کوردستان لە دراوسێیەتی چوار وڵات بە تایبەتمەندییو ئێعتبارێکی دیاری نێونەتەوەیی، فاکتۆرە زەقەکانی دیکە . کە ئاماژەیان پێکرا . گرنگی ژیۆئێستراتیژی کوردستان لە رەوگەی سەقامگیریو ئاسایشی ناوچەدا دەردەخات.

5ـ بزاڤی نەتەوەیی کورد راستییەکی حاشاهەڵنەگرە. بێجگە لە پەرەنەسەندی سیاسی لە رابردوودا، لەم یان ئەو بەشەی کوردستانی دابەشکراو، خاوەن پێشینەیەکی درێژماوەو رەگی لە نیشتمان، مێژوو و کولتوور و نەریتە دێرینەکانی نەتەوەی کورد داکوتاوەو پێگەیشتنو پەروەردەی رۆژ لە دوای رۆژی سەر بە ئیرادەی هیچ نەتەوەیەك نیە، جیا لە نەتەوەی کورد.

6ـ مێژووی خەباتی نەتەوەی کورد بە مەبەستی پێکهێنانی دەوڵەتی نەتەوەیی لە هەرکام لە بەشەکانی کوردستان لە قۆناخگەلێکی چڕوپڕ تێپەڕ بووە. نەبوونی ئێستراتیژییەکی دیاری کراو، نەبوونی دووربینی سیاسیو هۆکارەکانی بەردەمو نەرێنی لە قۆناخەجیاوازەکانی مێژوو، تا گەیشتن بە ئێستراتیژییەکی هاوبەشو دامەزراندنی کۆمارێکی فیدڕاڵ لە بەشی باشوور (عێراق) کوردستان، قۆناخگەلێکی دژوارو رەنجهێنەرە کە لە مێژووی سەدساڵەی کوردستان دا رەنگدانەوەی بووە.

سەرچاوە: اخبار روز

کورتەباسێک لەمەڕ ڕەوشی کوردەکان لە سوریە

ن: دوکتۆر کەماڵ سەیدۆ

و: ناسر ئیرانپوور

وەرگێڕان لە فارسییەوە: ئەفراسیاب گرامی

چەند پەیڤێك لە بارەی نووسەرەوە:

دوکتۆر کەماڵ سەیدۆ، کوردی سوریەو نیشتەجێی ئاڵمانە. لە ساڵی 1061 لە کوردستانی تورکیە هاتە دنیاوە، لە ساڵی 1980 چووە مسکۆو لەوێدا لە زانستگەدا خوێندنی لە بواری مێژووو ڕۆژهەڵاتناسی خەریك بووە. لە ساڵی 1989 لە لایەن تویژەری بەناوبانگی رووس، پرۆفیسۆر "لازارێف" لە ناوەندی ڕۆژهەڵاتناسی ئاکادمیکی یەکیەتیی سۆڤیەت وەك مێژووزان . ڕۆژهەڵاتناس دوکتۆرای تەواو وەرگرتووە. دواتر مەجبوور بە تەرك کردنی رووسیە بوو دوای نیشتەجێبوونێکی کورتخایەن لە لوبنان، لە ساڵی 1990 بەرەو ئاڵمان بەڕێکەوت.

سەیدۆ لە "ماربورگ"ی ئاڵمان، یەکەمین کۆمەڵە شێعری کوردی خۆی بە ناو "هاوارەکان لە تاراوگە(هاوارێن غەریبییێ)"

بڵاوركـــردەوە. وەرگێڕانـــی ئاڵمـــانی ئەم بەرهەمەش بە زووتـــرین كـــات لە لایەن چـــاپەمەنی "بلاوەهـــورنرفرلاگ" مـــاربورگ بڵاودەكـــرێتەوە. لە ســـاڵی 1994 كتێبـــی ئامووزشـــی زمـــانی لە ژێـــر نـــاوی "كـــوردی بـــۆ ئاڵمانییەكـــان"و هەروەهـــا نـــامیلكەیی دوكتـــوراكەیی لە ژێـــر نـــاوی "رووســـیەو مەســـەلەی رۆژهەڵات" (بە زمـــانی رووســـی) بڵاوكـــردۆتەوە. لە ســـاڵی 1986 بەرگێكـــی كـــورتكراوەی نـــامیلكەی كۆتایینـــامەكەی بە نێـــو "روســـیەو كوردەكـــان لە نیـــوەی دوهەمـــی ســـەدەی 19 تـــا ئۆكتـــۆبری 1917" بڵاوبـــۆوە. ئەم نوســـینەش بە عەربـــی وەرگێـــڕدرایەوەو بە زوویـــی بڵاودەكـــرێتەوە. ئەوەش زێـــدترە لەمە كە، نوســـەر وتـــارگەلێكی بە زمانەكـــانی كـــوردی، عەرەبـــی، رووســـیو هەروەهـــا ئیسلامناســـی لە "زانســـتگەی گەورەســـاڵانی خەڵـــق"و زانســـتگەكانی "مـــاربۆرگ"و "گیســـن"ە. هەروەهـــا وەرگێـــڕی فەرمـــی زمانەكـــانی ئاڵمـــانی، روســـی، كـــوردیو عەربییە.

دۆكتـــۆ كەمـــاڵ ســـەیدۆ هەنـــووكە لە شـــاری مـــاربۆرگی ئاڵمـــان دەژیو لە ســـاڵی 2002 بەرێـــوەبەری ناوەنـــدی راوێژكـــاری دەرەكـــی ئەم شـــارەی لە ئەســـتۆیەو لە ئـــاورێلی 2006 بەرێـــوەبەری بەشـــی رۆژهەڵاتـــی نزیـــك لە "كـــۆمەڵگەی داكـــۆكیكەر لە گەلانـــی بندەســـت"یە. ئەم كـــۆمەڵە رێكخراوێكـــی

بێ‌سنوور، نادەوڵەتی، فەراحیزبی مافەکانی مرۆڤ لە ئاڵمانەو تا بە ئێستا سەرچاوەی خزمەتگوزارییەکی بەرین، بە تایبەت لە رێگەی بڵاوکردنەوەی کتێبی مێژوویی لە بارەی کوردستانو لە قاوداني جینایەتەکان لەسەر کوردستان بووە.

شوێنی ژیانو حەشیمەت

لە سووریە نێزیك بە 2 تا بە 3 میلیۆن نەفەر کورد دەژی. شوێنی ژیانی زۆربەی باکووری سووریە لە کەنارەکانی زەریای مەدیترانەوە دەست پێ‌دەکاو، لە کەرتی سنووری باکووری سووریە دەگەڵ تورکیە درێژەی هەیەو بەناوچەکانی سەرسنووری باشووری ئەم وڵاتە دەگەڵ عێراق گرێ دراوەو پارێزگاکانو شارە کوردەکانی قامیشلی، حسکە، عمسوودە، تل‌گوچر، سارەکانیە، تربەسپی، بە کەوانەیەك بەرەو باشووری شاری "حسکە" لەبەر دەگرێ. لە رۆژئاوایی شاری"عفیون"، ناوچەی کورد . داغ (چیاکانی کورد)ی باکووری شاری "حەلب"، "جبال سامان"، ناوچەی "کەلیسایی سیمۆن" کوردنشینن. بێجگە لەمە، هەندێ لە ناوچەکانی شوێنی ژیانی کوردەکان لە باکووری رۆژئاوا، لە نزیکی "ئیدلیب"، "کاخرتاخاریم"، شوێنگەی سەرەکیی قارەمانەکانی ئازادیخوازیی کوردی سوریە، یانێ "ئیبراهیم ئەل حنانو"، هەڵکەوتووە کە لە لایەن هەر سوورییەکەوە شایانی رێزلێنانە.

له رۆژئـــاوایش له نـــاوچەی "میســـیر ئەلشـــگور" له ســـنووری شـــاری "حمـــاح" ئاوەدانییەكـــانی پـــێكەوە گـــرێدراوی كـــورد هەیە. یەك چـــــوارەمی شـــــاری "حەلـــــب"، كوردنشـــــینەكانن. له لای رۆژهەڵاتـــــی "حەلـــب"و دەورووبەری نـــاوچەی "كـــورد داگ" له درێـــژەی سنووری سـوریه . عێـراق، له نـاوچەی "جەبـار لـووس" هەڵكەوتـــووە تـــا نـــاوچەی "كوبـــانی (عین‌العـــرب)" رووبەرێكـــی نزیـــــك بە"25000 كیلـــۆمیتری چـــوار گۆشـــه" نـــاوچەی كوردنشینەكانی باكووری سووریه پێك دێنن.

هەروەهـا "دیمیشـق" پێتەختـی سـووریە، چەنـد سـەد هەزار كـورد تێـدا دەژی. گلكـۆیی ئەمیـری نـاوداری كـورد "سـەلاحەدین ئەیـوبی"یـش لەم شـارەدایە. حەشـیمەتی سـووریە هەنـووكە 16 میلیـــۆن‌و 400 هەزار كەســـەو نزیـــك بە 15% ئەم ژمـــارەیە كوردن.

میژوو

ســـــووریەی ئەورۆكە، له ســـــاڵی 1920 لەســــەر بنەمــــای یەیماننـــامەی ئاشـــكرای ناســـراو بە "ســـایكس‌پیكۆ" كە له 16ی مەی 1916ی زایینـــی نێـــوان ئینگلـــیس‌و فەرەنســـه بەســـترا، له تـــــوركیەی عوســـــمانی جیـــاكرایەوەو كەوتە ژێـــر دەســـــەڵاتی فەرانســـەوە. له 9ی مارســـی 1921 بە هـــۆی پەیماننـــامەیەك "هیڵـــی رێـــگەی ئاســـنی بەغـــداد" كە له لایەن ئاڵمانییەكـــانەوە له

نێوان شەڕی یەکەمی جیھانی دروستکراوە، وەك ھێڵی سنووری نێوان تورکیەو سوورییەی تازە دامەزراو، دیاری کرا. بە ھۆی ئەم سنوورە دەسکردەوە لە ناکاو لە یەکدی جیابوونەوە، ناوچەکانی باشووری ئەم ھێڵەی رێگەی ئاسن ھەنووکەش بۆتە وڵاتی نوێی سوورییە. ناوچەکانی باکووریش لە ژێر دەسەڵاتی تورکیە مانەوە.

ئەم دابڕانە پاشەرۆژێکی سیاسی، فەرھەنگیو ئابووری بەرینی بۆ کوردەکانی باکوورو باشووری ھێڵی رێگەی ئاسن بە دواوە بوو. ناوچەی بێئەژماری دابەش کراوە، ھەزاران بنەماڵەی پارچە پارچە بوون.، سنوورەکانی نوێی دەیەی 50 زایینی لە لایەن کوردەکانە لە تورکیەو لە سوریە لە بەرچاو گرتبوو. بەڵام لە دوای قەیرانی نێوان تورکیەو سووریە لە کۆتایی دەیەی 50 تورکەکان سنوورەکانیان داخست.

کوردەکانی ژێر دەسەڵاتی فەڕانسەوییەکان خاوەن مافە سیاسیو فەرھەنگییەکانی زۆر بوون. نێوان 1923 تا 1934 لە سوریە رۆژنامەیەك بە نێوی "ھاوار" کە گرینگییەکی زۆری بۆ کوردەکان ھەبوو، بڵاودەکرایەوە، بەڵام ئەم بڵاوکراوەیە لە ماوەی ساڵێك کە سووریە سەربەخۆی لە فەڕانسە وەرگرت، داخرا. داخستنی ئەم رۆژنامەیە یەکەمین ھەوڵی دەسەڵاتدارانی سووریە دژ بە نەتەوەیی کورد بوو.

بەربەرەکانێ لەبەرامبەر سیاسەتی تەعریبی زۆرەملێو
سیاسەتی توانەوە

لە ساڵی 1962 کوردەکان لەگەڵ خەریتەیەکی نوێی عەربی ـ ناسیونالیستی بەرەوڕوو بوون. لە پارێزگای "حسکە" هەڵکەوتوویی باکووری ڕۆژهەڵاتی سووریە، سەرژمێرییەك کرا. وەك ئاکامی ئەم سەرژمێرییە یەكشەوە 120 تا 150 هەزار کورد وەك "تاکەکانی بێ‌نیشتمان" پێناسە کران. ژمارەی ئەم مرۆڤانەی "بێ‌نیشتمان" ئەوڕۆکە لە سووریە 300 هەزار کوردن. ئەم مرۆڤانە 44 ساڵ دوایی ئەم ڕووداوە هێشتا لە نیشتمانی خۆیاندا خاوەنی هیچ مافێك نین. ئەوانە تەنانەت پێناسە، پاسپۆرت، ... یان هەر بەڵگەیەکی شووناس لانیکەم سووری‌بوونیان نیشان بدات، پێیان نادەن. ئەوان خاوەنی بەرگەیەك بە وێنەو ناوێکی خۆیانەوەیە کە تێدا نووسراوە "بێ‌نیشتمان". ئامانجی ڕێژیمە لەم کردەوەیە بە کەمینە کردنی کورد لە پارێزگایی بەسەرچاوەی نەوتی کوردی بوو. لەو کاتەوە کۆمەڵگەی سووریە لەگەڵ کێشەیەك بە واتای چەمك "نەنووسراو"و "بێگانە" بەرەوڕووبۆتەوە.

لەگەڵ تەواو بوونی بەنداوی "فورات" لە نێوان دەیەی 70ی زایینی، ڕێبەری حیزبی بەعسی سووریە لە دێمیشق بە بیرۆکە جیایی دێمشقو شەقبردنی "باشتر"ی ناوچە

کوردنشینەکانی سووریەو ناوچە کوردنشینەکانی تورکیەو عێراق درێژە دەدا. لەم پێوەندییەدا خەریتەی "کەمەربەندی عەرەبی" دارێژرا. کەرتێکی سنوور بە درێژایی 10 تا 15 کیلۆمیتری لە درێژایی سنووری تورکیەو سووریە، لە کوردەکان چۆڵ کرا. دانیشتوانی دێرینی ئەم ناوچەیە بە زۆر لە ناوچەکانی دیکەدا کۆچێنران. "بە جێگەی ئەوان خێڵە عەرەبییەکان لە ناوچەکانی ناوەندی وڵات، لە دەڤەری بەنداوی فورات بۆ ناوچە کوردنشینەکان هەناردەو لەوێ نیشتەجێ کران.

بە درێژایی کردەوە دژەکوردییەکان سەرەوە هەوڵی سیاسی کوردەکان توندتر بۆوە. دەیان سیاسەتڤانی کورد دەستبەسەرو بۆ ساڵانێکی درێژخایەن بێ دادگایی کردن لە پشت میلەکانی بەندیخانە، بەند کران.

زمانی کوردی، بڵاوکراوەو کتێبی کوردی، مۆسیقی کوردی، ناوی کوردانە بۆ منداڵان، ناوچە، شار، شوێنو میدیاکانو ... قەدەغە کرا. لەو کاتەوە کوردەکان تەنیا بە نهێنی دەیانتوانی "جێژنی نەورۆز" جێژن بگرن. تەنیا لە سەرەتایی دەیەی 80 بوو کە کوردەکان توانیان جێژنی نەورۆز بەکەمو زیادەوە یاسایی بگرن. بەڵام قەدەغە کردنەکانی گشتی دژ بە ژنانو کولتووری کوردی هەروەها لە جێی خۆیەتی. لە سووریە بڵاوکراوەکان، رادیۆ، تلویزیۆن بە زمانی کوردی،

شوێنێك له عەربەكان نیه. تا به ئێستا دژبەرانی ئەم كەسانه كه بەڕێوەبەری فەرهەنگییكان بوون له دواكەوتنێكی سیاسی، بەرەوڕووی ئەشنكەنجەو مەرگ بوون، بەڵام بزاڤی نەتەوەیی كورد لەپێ نەكەوتووه.

خەڵكی كورد له سوریه له بەرخۆدانی نەتەوەیی هاوتەربیەكانی خۆیدا، هەم له عێراقو هەم له توركیه به شێوەی چالاك پشتگیری كردوه.

دوای هەڵوەشاندنەوەی بلووكی رۆژهەڵات له سەرەتایی دەیەی 90 بزاڤی نەتەوەیی كورد گیانێكی تازەی به خۆوه گرت. كاریگەری بیرۆكەكانی چینایەتیو بزاڤه كۆمۆنیستەكانی كوردستان گەیشته ئاستی خۆی، به پێچەوانەوە لایەنگری حیزبه نەتەوخوازییەكان به رادەیەكی زۆر زێدی كرد.

به تایبەت له دوای 2001 شێوازه مەدەنییو ئاشتیخوزانەی خەبات نێوان كوردەكان دەستپێكی مەزنی گرتەوه. ئاكامی خەباتی چەكدارانەی "پ.ك.ك" له كوردستانی توركیەو "سێپتامبری، رووداوەكانی كوردستانی عێراقو به تایبەت شووناسی فێدراڵ، گرینگترین هۆكاری ئاڵوگۆڕێكی تێڕوانینەكان بوون. لەساڵەكانی 2002 - 2003، حیزبه سیاسییەكانی كورد نارەزایەتییەكانی

فرەچەشــنیان لە دێمشــق‌و شــارەکانی دی ڕێکخســتن. کوردەکــان خوازیــاری کولتــووری‌و سیاســی بــوون. دانــی هــاوولاتیی‌بوون بە تاکەکــانی "بێ‌نیشــتمان" هەروەهــا یەکێــك لە ســـەرەتاییترین خواســتەکانی ئەوان بــووە. لەم ســالانەی دوایــیەدا نــاڕەزایەتیی کوردەکــان لە ســووریە هەم لە بــواری چەنــدایەتی‌و هەم لە بــواری چۆنایەتییەوە بەرزبۆتەوە.

راپەڕینی مارسی 2004

لە 12ی مارســی 2004 بە هــۆی کێشــەیەك کە لە نێــوان لایەنگرانــی دوو تیمــی فوتبــاڵی عەرەب‌و کــورد ڕوویــدا، ئــاڵۆزییەکی قــووڵی لە نــاوچەی کــورد لە ســووریە هێنــا ئــاراوە کە لایەنگرانــی تیمــی عەرەبــی بە بەرزکــردنەوەی دروشــمێ بــۆ ســەدام حســێن‌و بکارهێنــانی چەقــۆ‌و کــوتەك‌و گۆپــاڵ، هێرشــیان کــردە ســەر لایەنگرانــی تیمــی کوردەکــان‌و بە تونــدی کەوتــنە بە لێدانەوە.

لە مــاوەی چەنــد ڕۆژێــك ئــاڵۆزیی لە قامیشــلی، لە ڕۆژهەلات تــا "عفــرین" لە ڕۆژئــاواترین نــاوچەی ولاتــپەرەی ســەند. لە شــارە گەورەکــان وەك دێمشــق، حەلــب نارەزایەتییەکــانی خەڵکــی کــورد ســەری هەڵــدا. لە بــارەی هۆکــاری ســەرەکی ئەم "ئــاڵۆزییەی فوتبــاڵ" تەنیــا دەتــوانین لاپێچــی بکــرێ. بەلام راســـتییەکەی ئەم ڕووداوە ئەوەیە کە ئەم راپەڕیــــنە لە لایەن

کوردەکانەوە ڕێك نەخرابوو. بە دوای سەرهەڵدانی ڕاپەڕینەکە ڕێکخراوو هاوئاهەنگ کراوی خەڵك لە ناوچەکانی دیکە بەڕێوە چوو. دواهاتەکانی ئەم ڕاپەڕینە بۆ تەواوی لایەنەکانی سووری قورس مایەوە. ڕژێم مەجبوور کەوت قبووڵ بکا کە هەر هەڕەشەیەکی دژە کوردییەك بۆ ڕژێم زۆر گران تەواو دەبێ‌و، بەڵام ژمارەیەکی زۆر ئەم ڕێکخراوە کوردانەش بووە کە لەگەڵ پێکهاتەکانی خەمهێنەر یان زۆرەملێ لە جەماوەری خەڵکی دواترن. هەم ئۆپۆزیسیۆنی لاوازی کوردی‌و هەم دەورێکی لە بزاڤێکی دینامیك بەهێزی سیاسی خەڵکی بەرەوڕوو بوون، مەبەستی ئەم بزاڤە جەماوەرییە خاوەن خودئاگاییەکی نەتەوەیی کوردە.

دوای ساڵی 2004 کوردەکانی سووریە‌ی‌و نیشتەجێ دەرەوەش چالاکترە هاتنە مەیدانەوە. ئەوان هەوڵ دەدەن پلاتفۆرمێکی هاوبەش نێوان خۆیان ڕێك بخەن. هەڤپەیڤینەکان لەگەڵ وڵاتانی دەرەوە بە تایبەت لەگەڵ ئەمریکا ساز درا.

کوردەکانی سووریە ئەگەر دەیانهەوێ لە کردەوە سیاسییەکان لە بەرانبەر کردەوەی ئەنجامدراودا ڕانەوەستاوەو بێ‌خەبەر بن، دەبێ ڕەوتەکانی ئەم وڵاتە بە وردی لە ژێر چاودێریدا بێ. لە سووریە ئۆپۆزیسیۆنێکی دێموکراتیك بەهێز بتوانێ ئالترناتیڤێکی جیددی بۆ ڕژێمی بەعسی ئەم وڵاتە بێ،

بـــوونی نـــیه. جەمـــاوەری عەرەبـــی ئەم وڵاتە بە ئاســـانی درووشـــمەکانی یـــان عەرەبـــی یـــان ئیســـلامی شـــیاوی گـــوتنە. لەم ڕێـــگەیەدا ئەرکـــی گرینگـــی پێڕوەیـــی بزاڤـــی نەتەوەیـــی کـــورد لەم وڵاتە دایە.

بزاڤی نەتەوەی کورد لە سووریە

بە هـــۆی بـــوونی کـــردوە شۆڤێنیســـتییەکانی دەوڵەتـــی بەعســـی ســـووریەو دابڕانێـــك کە بزاڤـــی کـــورد لەوە ئـــازار دەچێـــژێ، هەوڵـــی خەباتکـــارانی کـــوردی ســـووریە دژبە دوو دیـــاردەی نـــاوبراو بە تـــایبەت لە پێوەنـــدی دەگەڵ ڕۆنـــانی لەســـەر چەنـــد دەســـتەیی نێـــوان خۆیانـــدا، لە جمـــان ڕانەوەســـتاوەن. بـــۆ نمـــوونە: حیزبـــی کـــوردی ســـووریە، حیزبـــی دێمـــوکراتی کـــاری ســـووریە، حیزبـــی چەپـــی کوردســـتان (کـــونفرانس)، حیزبـــی دێمـــوکراتی کوردســـتانی ســـوریە (پـــارتی)، لە ســـاڵی 1990 یەکییـــان گـــرتو حیزبێکـــی نـــوێ بەنـــاو حیزبـــی دێمـــوکراتی یەکگرتـــووی کوردســـتانی ســـوورییەیان پێـــك هێنـــا. لە ســـاڵی 1992 ڕێبەرییەکـــی نـــوێ لە چەنـــد ڕەوتـــی کـــوردی یـــانێ حیزبـــی دێمـــوکراتی زەحمەتکێشـــانی کوردســـتانی ســـووریە، حیزبـــی یەکییەتـــی خەڵکـــی ســـووریەو حیزبـــی یەکگرتوویی کوردستانی سووریەیان پێك هات.

لە ڕەوتـــی یەکەمـــین کـــۆنگرەی هاوبەشـــی ئەم حیزبـــانە، یـــانێ کـــۆنگرەی یەکیەتـــی ئەوان، لە ئـــاوریلی ســـاڵی 1993 پێـــك

هێنا. حیزبی تازەدامەزراو "حیزبی دێموکراتی یەکەی (واحد) کوردستانی سووریە" یەکیەتیی ناوزەد کرا. بە هۆی بوونی هەوڵەکانی دیکە بۆ پێکهێنانی ئیئتلاف یان بەرەیەکی هاوبەش لە گۆڕەپانی سیاسیدا کە پێویستییەکی حاشاهەڵنەگرە، بەسەدان فەرسەخ دووە.

دوو حیزبی کۆمۆنیستی سووریەش تا ساڵی 1990 ساڵی دارِمانی بلووکی سوسیالیستی، مەسەلەیەکی سەبەخۆی بە ناوی "مەسەلەی نەتەوەیی کورد" نەدەناسیو ئەوانی لە باشترین شێوەدا سەر بە سەرچاوەی کێشەی چینایەتی دەزانی. بەڵێ، هەرچەند زۆرینەی ئەندامەکانی بزاڤی چەپو سوسیالیستی سووریە کوردەکان پێکیان دەهێناو هەرچەند ئەم بزاڤە لە باری سیاسییو بیرو باوەڕەوە نزیکترین لایەنگرو پشتیوانی کورد دێتە ئەژمارو لە حەقیقەتدا خزمەتگوزارییەکی بەرفراوان بۆ کوردەکان کردوە. بەڵام لە قبوولکردنی کورد لە پێناو بەفەرمی ناسینی مافی چارونووس، مەودایەکی درێژخایەنو تەنانەت دەتوانین بڵێین کە لە هێڵی فەرمی دەوڵەتی سووریە لەبەرامبەر مەسەلەی کورد چۆتەدەر.

خواستەکانی نەتەوەیی کورد لە سووریە بریتیین لە: ئازادی بەیان، ئازادی چاپەمەنی، ئازادی کۆبوونەوە گرتن، ئازادی چالاکی حیزبو ئۆپۆزیسیۆنی کوردیو غەیرە کوردی، کۆتاییهێنان بە سیاسەتی تەعریب لە تەواوی شێوازەکانی خۆیدا، کەڵك وەرگرتن لە بڵاوکراوەکان، رادیۆو تەلەویزیۆنەکان بە زمانی کوردی، پەروەردەو فێرکردن بە کوردی، دانی خەسارەت بە قوربانییەکانی تەعریبو خاوەنداریێتی دەرکراو، گەڕانەوەی عەرەبەکانیدەیەی 60و 70دا نیشتەجێ کراو لە ناوچەکانی کورد بۆ ناوچە پێشووەکانی خۆیان، بەتاڵو هەڵوەشاندنەوەی ئەو بڕیاراتەی کە لەساڵی 1967 بووە هۆی ئەستاندنەوەی شووناسو مافی هاووڵاتیبوون لە چەندسەد هەزار کورد، ئازادیی تەواویی زیندانیانی سیاسی، بە فەرمی ناسینی کورد وەك نەتەوەیی دووهەمی سووریە، بەرابەرییان دەگەڵ عەرەبەکانو دانانو گەرنتی نەدان لە یاسایی بنەڕەتی، لەم ساڵانەی دواییەدا درووشمەکانی سەرەوە بە خواستی مافی دیاری کردنی چارەنووس، خودموختاریو فیدرالیسم . هاتۆتە ئاراوە.